

GRUNDTVIGS MØDE MED IRENÆUS

— hans Vej til »Dagningen« og »De levendes Land«.

Af Kaj Thaning.

Morgenrøden.

Det efterfølgende er en Undersøgelse af et afgørende Vendepunkt i Grundtvigs Udvikling, Vinteren 1823—24, og et Led i et Forsøg paa at afdække den afgørende Linie i hans Kamp for Klarhed op til Aaret 1832. Naar det følgende er taget ud af denne større Sammenhæng, skyldes det, at Grundtvigs Prædikener fra 1823 og 1824, Hovedkilden til Oplysning om hans Udvikling i disse Aar, fortjener en nøjere Gennemgang, som vilde tynde Undersøgelsen af hans Udvikling helt op til 1832 for meget. Til Gengæld kan denne Prædikengennemgang give en god Baggrund for Forstaaelsen af Digtet »O deilige Land« og dets Gennembrudskarakter, ligesom ogsaa Gennembrudsprædikenen paa 1. Søndag i Advent »Dagningen«, faar et i høj Grad tiltrængt Lys over sig. Det er derfor nyttigt at gaa nærmere ind paa det, som hænder Grundtvig i denne Periode, og det viser sig da først og fremmest at være det, at Kirkefaderen Irenæus' Værk »Mod Kætterne« falder ham i Hænderne¹⁾. Det ændrede hans Kristendomssyn.

Nerven i hans Forfatterskab, det utrykte medregnet, er Forsøget paa at forlige de to Tankeverdener, som har mødt ham og stillet ham hans personlige Problem: Lutherdommens, Hjemmets Tankeverden og Livsholdning — og Romantikken, saadan som den i hans Ungdom havde stillet ham over for »Menneskets Gaade«. Hjemmets og Lutherdommens Sejr i Aaret 1810 havde ikke bragt ham nogen endelig Klarhed her. Den lutherske Bøds kristendom løste ikke de Spørgsmaal, der før Krisen havde rejst sig angaaende Menneskets Liv og Folkets Liv. Samtidig med sine store Oversættelsesarbejder

¹⁾ Irenæus, Biskop i 2. Aarh. skrev foruden »Gendrivelse af den falske Gnosticisme« ogsaa »Epideiksís«, der først udkom 1907.

havde Grundtvig i »Danne-Virke« søgt at trænge disse Spørgsmaal ind paa Livet, men var kørt træt. Han længtes efter igen at bestige en Prædikestol, og hans Længsel blev opfyldt, idet Kongen gav ham Embedet i Præstø. Her fortsatte han da Forkyndelsen af den efter hans egen Mening lutherske Kristendom, i samme Spor som det han havde været inde paa, da han i 1815 demonstrativt deponerede sin Præstekjole og tog »Frakken« paa — paabegyndte en »historisk« Periode i Fortsættelse af den »teologiske«.

Men Præstø var ham for afsides. I sin Fortale til »Nyaars-Morgen« 1824 (U. S. IV 243) nævner G. sit Ønske om »at kunne enstund i Fred, uafbrudt, forkynde *Christi Evangelium*« i København, Vantroens Sæde, — som jo i Aarene 1813—15 ikke havde givet ham denne Mulighed. Ved sin Ansættelse ved Vor Frelsers Kirke fra 1. S. i Advent 1822 fik han dette Ønske opfyldt. Men G. kalder i 1824 denne Tid den haardeste Prøve, han endnu har gennemgaet.

Hvad der ligger i det, kan man mærke paa hans Prædikener. De afspejler fra Søndag til Søndag hans Kamp med Teksten, med Tiden og Vantroen omkring ham — og med Uklarheden i ham selv! Kampen for Klarhed finder ogsaa Sted i de Stabler af Forsvarsskrifter for Kristendommen fra denne Tid, der ligesom Prædikenerne er bevaret, men aldrig blev udgivet (jfr. Høirups Bog S. 159 ff.). Om dette Arbejde siger han dog, at det ikke var forgæves, »thi det afslørede Lunkenheden i mit eget Bryst, og gav den sit Bane-Saar«. Skrifterne er ligesom Prædikenerne et Led i hans Selvopgør. Han siger endvidere: »... med Formen kunde jeg aldrig blive tilfreds, thi hvor tørt jeg end begyndte, blev den dog snart saa poetisk, at jeg fandt, den var slet ikke skikket til at vise sig paa det døde Hav, og da det omsider lykkedes mig at faae den gennemsigtig, saa jeg med Forskrækkelse, at Livet var forsvundet, men følte tillige med Glæde, at jeg var selv blevet levende igjen, og opfyldtes af et levende Haab om at see det samme Guds Under paa mange Tusinde i Norden.«

Men saa oplyser G. meget ejendommeligt, at dette Haab var vakt til Live hos ham i to Tempi, — svarende til at han jo baade var Præst og Skjald, den store Dobbeltthed i hans Liv: »Som Præst havde jeg følt det, lige siden Kirke-Aarets Begyndelse, da det gjennemlyndede mig, at *Natten var forgangen og Dagen kommet nær*, men som Skribent følte jeg det først, da jeg greb Rim-Staven . . .«, altsaa da han i Sommeren 1824 begyndte at skrive »Nyaars-Morgen«.

Begtrup har (1825 S. 52 ff.) aftrykt den Prædiken, G. her sigter til, og som han holdt 1. S. i Adv. 1823 over Teksten: »Det er paa

Tiden at staa op af Søvn, thi Natten er forgangen, og Dagen er kommet nær hid«. Begtrup siger om dette Tidspunkt, som G. saaledes selv har givet Anledning til at fremhæve saa stærkt: »Det har altsaa været under Forberedelse til denne Dags Præken, at G. paa een Gang er bleven fyldt med den glædelige Forvisning, at nu var endelig Aandens Time kommet. Det var derfor intet Under, at hans Tale paa Kirkens Nytaarsdag blev en frydefuld Forkyndelse af det Lys, som var oprundet for ham, helt igennem baaret af den Aandsoplevelse, han havde haft.«

Som Prædiken betragtet er dette Adventsprosodigt imidlertid ikke meget beventt. En opmærksom Tilhører har ikke kunnet hente meget Lys over Tingene ved dens Hjælp. Derimod er han maaske blevet revet med af Prædikens stærke Tankeflugt og den stemningsbaarne Profeti om »Dagens Nærhed«. G.s magtfulde Personlighed har sikkert ofte faaet hans Tilhørere til at glemme at spørge om hans Forkyndelses Indhold.

I Virkeligheden er Indholdet her blot en Bebudelse af, at der »snart« vil blive Lys i Stedet for Mørke i Menigheden. G. forkynder et saadant Haab, — der jo i denne Betydning af Ordet ikke er det samme som Tro. »Endnu« skjuler Mørket Jorden. Det er aabenbart ikke G. nok, at han i Troen er udfriet af Mørkets Magt — selvom han mange Gange har forkyndt en saadan Tro. — Han er sig Uklarheden bevidst paa Tærskelen til det nye og ved nu, at han hidtil kun har kendt til »lyse Drømme«, — og saa længe er der »Nat i Kirken«. Men det vil nu blive anderledes. Solen vil snart oprinde. Dagen vil komme for dem, der længes efter »Herrens Dag« og har arbejdet paa, at den skulde komme. Jo mere usandsynligt det syntes, jo nærmere bragtes vi til »omsider at forstaa, hvad vi vel altid troede og sagde, men fattede dog ikke ret, at *Oplysning er den Helligaands Gerning*, hans alene, ej noget vi, som paa hans Vegne, med hans Ord maa tænke at kunne frembringe, men som han selv frembringer, naar og hvor han vil...«.

I »Bib. Prædikener« er der ogsaa et Gennembrud m. H. t. Forstaaelse af Helligaandens Gerning. Og to Prædikener i Sommeren 1824 vidner ligesaadan om et saadant Gennembrud. Men først efter Gennembruddet i 1832 bliver G. i Stand til at skrive sine Helligaandssalmer! Grunden hertil kan maaske udtrykkes saadan: først da er Haabet blevet Tro og Troen Haab. Først da er der Tale om virkelig Eskatologi — for at tale teologisk.

Alle disse Gennembrud vidner om G.s Kamp for Klarhed. Der gaar noget nyt op for ham hver Gang, — selvom hans egne Formuleringer af det nyopdagede ved Helligaandens Gerning i mær-

kelig Grad dækker hinanden. Den egentlige Udvikling, den, der betinges af, *hvad* Aanden efterhaanden kaster Lys over, er han sig ikke bevidst. Men den kan aflæses i Prædikenerne, som man ikke kan gennemgaa uden Gang paa Gang at bruge Ordet »Gennembrud«. Det viser sig da ogsaa, at der 1. S. i Adv. 30.11.1823 er gode Grunde til, at G. føler Dagen kommet nær. Han har virkelig opdaget noget nyt — selvom det ikke faar noget tydeligt Udtryk i denne Prædiken, hvor han om den ventede Dag blot siger: »... maaske, naar vi vender os mod Østen, den kommer fra Vesten, i os og om os, saa vi staar i Morgenrøden, mens vi endnu venter paa, at det skal dages.« I Virkeligheden staar han allerede i den Morgenrøde, han her taler om.

— Det er egentlig mærkeligt, at Prof. Helweg i sin Bog om Grundtvigs Sindssygdom ikke har heftet sig ved dette Tidspunkt i hans Liv som Eksempel paa de tilsyneladende umotiverede Svingninger i hans Sindstilstand. I G.s egen Omtale af denne »Gennemlyning« gives der ingen Forklaring paa den, og Begtrup nøjes da ogsaa med det andagtsvækkende Ord »Aandsoplevelse« (Koch siger (S. 95) om dette Tidspunkt: »... mægtige skabende Kræfter udfoldede sig i hans Indre«).

Men for G. selv var Aand og Ord uløseligt forbundne. Det vil derfor ogsaa være i G.s egen Interesse — han skrev ikke mindst for Eftertiden — at søge Klarhed over, hvad det var der laa bag den dunkle Adventsprædiken, hvad der laa i Gennemlyningen udover det opflammede Haab om en kommende Dag i Kirken. Selv G.s mest »urimelige« Haab byggede paa noget bestemt. Der er derfor ingen Grund til at standse op ved psykiatriske Forklaringer eller ved den psykologiserende og dermed mytedannende Biografi, der ofte nok er blevet staaende ved G.s forskellige »Aandsoplevelser«, som jo — ufortolkede — ikke har nogetsomhelst at sige den Eftertid, for hvis Domstol han selv indskød sin Sag, sin Forkyndelse.

Det første Møde med Irenæus.

Baggrunden for Adventsprædikenen ligesom for »Aandsoplevelsen« og det digteriske Gennembrud i Sommeren 1824 er den, at G. er stødt paa Kirkefaderen Irenæus. Men hans Indflydelse paa G.s Tankeverden er mere kompliceret end almindeligt antaget — og end G. selv var klar over! I 1827 (Th. M. XI S. 1 ff.) skildrer G. i Forordet til Oversættelsen af Irenæi 5. Bog mod Kætterne sit Møde med den af Rationalisterne angrebne og af Lutheranerne oversete gamle Biskop. Selve Anledningen til, at G. giver sig til at læse ham, var et tilfældigt Citat fra Irenæus i Schröcks Kirkehistorie, en Sammen-

stilling af Jomfru Maria og »Jomfru Eva«. G.s poetiske Sans er blevet tiltalt af »den delige Jomfru-Lignelse« (XI S. 209), og han har saa besluttet sig til at trodse »den herskende [lutherske] Fordom« mod Kirkefædrene (S. 6). G. oplyser, at det kun er fire Aar siden, »og skøndt Meget hos ham den Gang endnu var mig for nyt, eller for gammelt, lukkede jeg dog Bogen med ret inderlig Kiærlighed til ham, dyb Ærbødighed for ham, og inderlig Glæde over, at see det Ny Testamentes og den lutherske Christendoms *Ægthed* ogsaa videnskabelig langt anderledes sikkert, end jeg hidtil vidste...«.

Det skal ikke her undersøges, om G. har misforstaaet Irenæus — det er en Opgave for sig. Men naar man vil efterspore Udviklingen og Selvopgøret inden for G.s Tankeverden, kommer man ikke udenom Irenæus. Han har paa et givet Tidspunkt i G.s Udvikling bragt den strandede lutherske Skude flot. Hvad G. herom er sig bevidst, staar ikke helt klart. Han nævner selv i Forordet udover det allerede anførte, at Irenæus er »En af de faa Skrift-Kloge, der har Barnet for Øie, som Herren satte midt imellem sine Apostler« (S. 1), og han forsvarer Irenæus' Tro paa Tusindsaarsriget med, at Roden til Tanken herom er »Troen paa *Legemets* virkelige *Opstandelse*, i en forklaret Skikkelse, hvad jo kræver en *tilsvarende* Verden,« og det er »en væsenlig *Deel* af den *Christne* Tro, som jo vor Troes-Bekjendelse beviser« (S. 4). Endvidere er Irenæus et Vidne om, at den ældste Menighed fortolkede Apostelskrifterne efter »det *Troens Ord*, som Apostlerne *mundlig* havde prædiket for dem, og, i en Hoved-Sum, knyttet til Naade-Midlerne« (S. 6). Som den ydre Anledning til Fordanskningen af den femte Bog anfører G. Irvings Bog om »*Herrens anden Tilkommelse*«, der kom ham i Hænde i 1827, og hvis typisk engelske Drøm om »et verdsligt Guds-Rige« han vil tilbagevise ved Hjælp af Irenæus (S. 8 f.).

De varmeste Ord om Irenæus' Bog er dog disse: »... af alle de gamle Kirke-Bøger jeg kiender Noget til, er i mine Øine, Ingen, paa een Gang, saa lærerig og elskelig, i Sandhed opbyggelig, som denne, der fører os ind i Løn-Kammeret, til en Discipel af Polykarp, som, under de graae Haars delige Krone, faderlig meddeler sin yngre Broder i Christo, og Med-Tjener i Ordet, hele sin Rigdom af christelig Erfaring, og af velsignede Minder fra Barne-Dagene, da han vogtede paa Johannes-Disciplens Læber, hvis Ord aldrig strømmede saa frit fra Hjertet, at de jo stemmede med Skrifterne!« (S. 6).

— Denne Fortale er vel at mærke fra 1827, altsaa efter G.s Opdagelse af Trosbekendelsen som Fortolkningsreglen og den foreløbige Udarbejdelse af hans Kirkesyn af 1825. Vil man have et Billede af Irenæusindflydelsen, efterhaanden som den gør sig gældende hos

ham, maa man læse Prædikerne fra 1823 fremefter²⁾. Saa vil man se, at den nævnte Fortale ikke fuldtud motiverer, hvorfor G. allerede ved første Gennemgang fandt Læsningen af Bogen mod Kætterne saa »i Sandhed opbyggelig«, — og hvorfor den gav Anledning baade til Gennemlysningen i 1823 og Oplivelsen i 1824.

Heller ikke nogle Udtalelser i det utrykte Forsvarsskrift fra Foraaet 1824 »Brevveksling mellem Nørrejylland og Christianshavn« (fasc. 99, se Høirup 213 ff.) røber noget om det virkelige Udbytte, Apologeten har haft af at læse Irenæus i 1823. Han erklærer her et Sted, at han ikke vil forkaste de kristne Bekendere fra Apostlene til Luther — »dertil taler Irenæus for sødt til mit Hjerte, Augustinus^{2a)} for klart til mit Hoved« (Læg 58 a), men selv der, hvor han kommer Sagen nærmest, staar der kun (om »Mod Kætterne«): »Her har vi altsaa Skriftet, hvormed vi skal sammenligne det Ny Testamente, og hvorefter vi skal danne vor Forestilling om den gamle Kirke, og jeg kiender intet Skrift, som en Christen heller skulde ønske at læse i Forening med det Ny Testamente, intet paa eengang saa oplysende og saa opbyggeligt. Vi finde her en christelig Biskop for os, der, efter hans Ord at dømme, kun levede for tvende store Ønsker: paa det inderligste at forenes med sin Frelser, og, mens han arbeidede derpaa, at være for Menigheden, hvad det efter Apostlenes Formaning, bør sig en Biskop at være« (59 c). Desuden fremhæves hans Kamp for »den sunde Lærdom«, men for G. er »Hoved-Sagen«, at »ingen Christen, som forstaaer hvad han læser, kan lukke den giennemlæste Bog, uden at føle sig inderlig vederkvæget, og aldeles beroliget over Alt hvad der . . . kan have ængstet ham, i Henseende til det Ny Testaments Canon, og den gamle Kirkes Lærdom.« Ordene »flyder saa kiærlig, trohjertig og gudelig, at vi umuelig kan drage hans Sanddruhed i Tvivl« (59 d). »Mod Kætterne« er »det eneste Værk fra Kirkens Oldtid, hvori de gamle Kiætterses Vildfarelser ere samlede, fremstillede og giendrevne, og hvor Kirkens modsatte Lærdom er udførlig fremstillet efter det uforanderlige Guds Ord og den uforandrede Troes-Bekiendelse i alle de apostoliske . . . Kirker« (60 b).

Men ogsaa bortset fra dette fik G. Ret, da han »i Schröck fattede Mistanke, eller rettere Haab om, at der i den Bog maatte ligge en Kirke-Skat begravet, som det vel var Umagen værd at bringe for

²⁾ Mange af dem er benyttet stærkt under Udarbejdelsen af Søndagsbogen I, men denne kan dog ikke bruges som Kilde til Studium af Grundtvig i 1823.

^{2a)} G.s Forhold til Augustin fortjener at undersøges.

Lyset« (60 d). Han gravede, — men fandt langt mere end Afsløringer af gamle og nye Kætterier (61 c) og Bekræftelse paa sin egen Ortodoksi. Han fandt en Bog, som ændrede hans eget Kristendoms-syn — og dermed bidrog til at ændre Danmarks kirkelige Ansigt, ja præge dansk Kultur overhovedet.

I Forordet til Søndagsbogen (I S. II) siger G., at han i sit første Præstear i Hovedstaden — altsaa indtil 1. S. i Adv. 1823 — prædikede langt mere som for hele og halve Hedninger end som for oplyste Kristne. Indtrykket kan være baseret paa den Gennemlæsning af Prædikenerne, som gik forud for Udarbejdelsen af Søndagsbogen. Men for det første er Karakteristikken ikke rammende, da Forskellen i Indstilling snarest er en indre. G. er først i anden Række udadventt — hans Prædikener er først og fremmest Udtryk for hans Opgør med sig selv. Og den voldsomme Polemik i den første Tid skyldes, at han plages af sit Hverv, han er usikker paa sit Budskab. — For det andet danner 1. S. i Adv. 1823 ikke et skarpt Skel i Prædikenerne. Der foregaar en stadig Udvikling baade før og efter, at regne fra det Øjeblik, da han begynder at læse Irenæus. Og det er længe før det nye Kirkeaaars Begyndelse.

Desværre tillader selv denne Specialundersøgelse ikke en udtømmende Gennemgang af denne Udvikling, af Brydningen mellem Lutherdommen, som G. hidtil havde forstaaet den, og det nye, der dukker op. Egentlig skulde man følge det nyes langsomme Vækst sammen med alle Tilbagefaldene. Der kræves unægtelig Lydhørhed for at opdage det levende i denne overvældende Masse af dødt Stof, og man kan tidt vakle over for Mulighederne. Ændringerne sker som oftest umærkeligt. At de sker som Følge af Irenæuslæsningen er jo i og for sig ligegyldigt, men Irenæussporene er netop velegnede til at gøre en opmærksom paa det, som sker. Af G.s egen senere Oversættelse vejledes man rent glosemæssigt til at følge disse Spor. Men jeg maa nøjes med her paa afgørende Punkter at antyde Udviklingen og Modsætningerne, der brydes.

Ja, G. føler sig haardt trængt. Udgangspunktet er allerede ved Tiltrædelsesprædikenen i Vor Frelsers Kirke Følelsen af manglende Frimodighed: Sandheden i Tekstens Ord om, at det er velsignet at komme i Herrens Navn, staar »mangen Gang for os, kun som en dunkel, kraftløs Skygge, vi med Suk og ei med Sang betragte.« Det, der piner ham, kommer ogsaa frem i Prædikenen: »... vi udraabes for Mørkets og Overtroens og Vankundighedens Talsmænd, for Sandhedens og Dydens Fjender.« — Prædikenen er trykt i S.bogen (I 31 ff.) — noget retocheret.

Hans Maal er at naa tilbage til Fædrenes Tro, »de Gamles Jule-

Glæde« (Juledag): »Saasandt vi savne, hvad vi tabde, de slumrende Toner skal vaagne igien og udbryde med liflig Klang.« Det er en Misforstaaelse fra Verdens Side, at det drejer sig om »Zelotens mørke Lære« (4. S. i Adv.): »Kommer den ... deraf, at Munke og Hængehoveder, tykblodige, vrante og bistre Personer have, under Christendommens Navn, forkyndt en Lære, som var kun deres eget Hjernesvind, et Billede og Udtryk af deres egen mørke Lære og op-hidsede udsvævende Indbildningskraft?« — G. har altid — maaske med Undtagelse af en Overgang i Efteraaret 1810 — vendt sig voldsomt mod enhver Form for Pietisme og Askese. Af og til er Brødre-menighedens Folk, som tildels var hans flittige Tilhørere, Genstand for hans voldsomme Polemik i disse Prædikener.

Men over for Verdens Glæder stiller G. en anden og erklærer, at det som ene gør Kristendommens Lære glædelig og gør Korsets Ord til Livets Evangelium, det er, at Herren er nær, ikke alene »i Kraft og i Lys«, i Samvittigheden og i sit aabenbarede Ord — det er »til Gru for alle Syndere«, men ogsaa i sin Kærlighed. — Saadan stiller G. Lov og Evangelium over for hinanden. Hans personlige Note til Evangeliet lyder ærligt saadan: »... var denne Forvisning kun altid levende i os, da var ... vi altid glade.« Ordet Kærlighed mangler Liv for ham.

2. Juledag 1823 prædiker G. i Dronningens Kabinet og giver der et Rids af den lutherske Tro, Troen paa det ufejlbare Guddomsord, paa Forsoneren og »den levende, selvstændige Aand«, der kalder, forsamler og helliggør Menigheden »til Dagenes Ende«. — Her mangler tilsyneladende intet i Helligaandstro — undtagen Navnet Helligaanden. Og dog betyder dette Savn manglende Klarhed. I Bibelske Prædikener fik Helligaandstroen sit første Gennembrud, men i sin nye Prædikantperiode maa G. slidsomt kæmpe sig frem til ny Klarhed over den tredie Trosartikels Betydning. Fremhævelsen af Helligaandens Gerning sker, hver Gang han under Selvopgøret faar nyt Lys over Troen og dens Betydning — og da er det, som om han først nu forstaar, hvad Helligaandstro betyder.

Den udprægede Korsfarerprædiken i Dronningens Kabinet slutter med bitre Udfald mod hans Forfølgere — maaske Anledningen til, at hans Hofgunst »tog en Ende med Forskrækkelse, uden at jeg til dette Øjeblik har kunnet udspørge eller udgrunde, hvad der op-rørte Dronningen ...«, se »Kirke-Speil« (U. S. X S. 351). Hans Uligevægt, der bundede i indre Usikkerhed, giver sig ogsaa Udslag Søndag ml. Jul og Nytaar, hvor han erklærer, at »den, der ikke troer, at Jesus Christus er den levende Guds eenbaarne eneste Søn, maa

blive udenfor, og taale, at vi lee ham ud ...!« Hans egen Mangel paa Glæde (Juledag) bliver her til Haanlatter.

Det er dog muligt, at denne Prædiken er den første, der er paa-virket af Irenæus, som han i saa Fald allerede skulde være stødt paa før 1823 — hvad der i og for sig ikke strider mod den jo ret løselige Angivelse fra 1827: »... for fire Aar siden«. Prædikenen gaar nemlig ind paa Skabelsestanker, og paa en saadan Maade at noget nyt synes at være gaaet op for ham: der er »himmelhøi Forskiel paa at være skabt og født af Gud«, paa os og Jesus, »hans Væsens rette Billede«, men »et vidunderligt Lys« er gaaet op for os »over Forholdet mellem Sønnen og os«, hvorved vi ser, at »vi ... høre ham til af Begyndelsen ... da vi skabtes, vare vi Guds Børn i ham.« Men da vi forlode Sønnen ... den levende Sandhed, ... skildte os fra ham ..., vilde styre og raade os selv, da ophørte vi at være Guds Børn ...«, og kun Sønnen kunde skænke Børneretten igen. — Prædikenen er ufuldendt, og G. har vaklet under Udarbejdelsen, anfægtet af Skriftspørgsmaalet. Men Grunden kan netop være, at Irenæus her har givet ham det første Stød med sine Tanker om den første og den anden Adam, om Skabelse og Genløsning og om Syn-den som Selvraadighed, en Tanke, der stærkt udfoldes paa Sexagesima Søndag. Det »vidunderlige Lys« kan være det Glimt af en ny Tankeverden, som G. saa i det følgende Aar Skridt for Skridt tilegner sig som en første Hjælp til Befrielse fra den lutherske Bods-kristendoms Menneske- og Kristendomssyn.

Et nyt Tegn paa mulig Irenæuspaavirkning er »Vækst«-Tanken, som dukker op tre Gange 1. S. efter Hell., uden at Teksten giver Anledning til det. Med bibelsk Anledning har G. selvfølgelig før talt om Vækst (f. E. Bib. Pr. S. 428). — Desuden taler han om at forvandles fra Klarhed til Klarhed »i Guds Billedes Lighed« og — i Forbindelse med Understregning af »det nye Menneskes« Legemlighed — om at »Lyset ... skinner klarere for os end for vore Fædre«. Netop inden for denne Terminologi udvikler han senere Irenæus' Tankegang over for de lutherske Fædre.

Foruden Væksttanken dukker Ordet »barnlig« op 2. S. i Fasten — jfr. G.s tidligere nævnte Fremhævelse (i 1827) af Irenæus' Syn for Barnets Plads. I Julen 1813 (Bib. Pr. S. 136) taler Prædikanten meget naturligt om barnlig og enfoldig Tro, og Juledag 1822 taler han ogsaa om »Barneøjet«. Paa ny Maade, nemlig ud fra Vækst-tanken, lærer han imidlertid af Irenæus at sige »barnlig«. Men Ordet faar først sit afgørende Gennembrud i G.s Prædiken 3. S. efter Hell. 1824 (Se S. 53).

I samme ufuldendte Prædiken (2. S. i Fasten 1823) dukker som Slutning et vigtigt Irenæusmotiv op: »Jesus fordømte, som den anden Adam, Synden i Kødet, og bødende, hvad den første brød, tog Skylden paa sig ...«. Udtrykket »den anden Adam« er fra Irenæus, ikke fra det ny Testamente (1. Kor. 15, 45 »ho eskatos Adam«, 15, 47 »ho deuterios antropos«). — — Endelig nævnes ogsaa 3. S. i Fasten et senere betydningsfuldt Irenæusmotiv hos G.: Hvedekorsets Død.

Men først Midfastesøndag slaar Irenæus for Alvor ind i Grundtvigs Prædiken. Og afgørende for Bedømmelsen af, hvad det er Grundtvigs første Møde med Irenæus kommer til at betyde for ham, er, at det er nyt Lys over Mennesket og Menneskesynets Betydning, som præger denne grødefulde Prædiken. Ganske vist kasseres det afgørende Afsnit, men kun for at vende tilbage med fuld Styrke gennem Grundtvigs egentlige Manddomsværk. Vi har her det første Varsel om »Dagningen«. Det kommer midt i Fastetiden, den Tid hvor Lutherdommens Forkyndelse, den Bodskristendom, som Grundtvig gik over til i 1810, tegner sin Profil stærkest. Denne Del af Kirkeaaaret bidrager sikkert til at skærpe hans Opmærksomhed over for det nye, Irenæus' Bog rummer.

Menneskekundskab og Guddomskundskab.

Med Henblik paa Udvalget af Prædikener til Søndagsbogen har G. foretaget et Par Registreringer af sine Manuskripter (fasc. 72). I den første af disse faar denne Prædiken Overskriften: »Christus og Pilatus som den guddommelige og den menneskelige Fornuft«. Det vil sige, at han i 1827 vedkender sig det kasserede Afsnit, da netop det handler om Pilatus, — ikke just om den menneskelige Fornuft, men om Menneskekundskab, Kundskab om Mennesket, uden hvilken Gudskundskab er spildt.

Mod Sædvane har G. slaaet fem Streger under en (ogsaa sjælden) Prædikenoverskrift. Det ser maalbevidst ud. Prædikenens Emne er Spørgsmaalet: »Hvad er Sandhed?« Efter en Indledning om Sandheden som et kristent Hovedord og efter at have slaaet fast, at Sandhed skal være Sjælen i al vor Tanke og Idræt, og at selv de blindeste Hedninger føler, at Mennesket begærer og savner »Sandhed om de guddommelige og evige Ting«, vender G. denne Tanke indad mod sig selv: »Pilatus haver mange Brødre«, vi behøver kun at gaa til os selv, der er »meget sandt, som vi kun nødig høre«. Et kort kasseret Afsnit følger: »Ligeledes ved vi med os selv, hvor haardt det faldd, før vi bekvemmede os til at see Sandhed i Øinene og høre

paa dens Røst«. Efter denne selvbiografiske Digression finder han saa sit Tema: »... den hedenske, tvivlende Fornuft ... er levende afbildet for os i Pilatus«. Men her følger nu det lange, kasserede Afsnit, der anslaaer de nye Toner. Kristi Lidelses Historie lærer os ikke blot Kristus at kende, men tillige »at kiende og forstaa Alt hvad der i Tidens Løb venlig eller fiendtlig nærmer sig til ham i hans Ord og Menighed.« Sandheds Gud lod »alt Menneskeligt³⁾ samles omkring den levende, lidende Sandhed, for at det kunde forklares i Lyset.« Ligesom vi ved at agte paa Guds Søns Røst kan komme til Gudskundskab, kan vi ogsaa ved at betragte Menneskesønnen »samle Menneske-Kundskab,« ikke hvad der sædvanlig kaldes saa, men »sund og ægte Menneske-Kundskab, Kundskab om, hvad Mennesket er i os selv og i andre, hvad Mennesket kan af sig selv, hvortil kan drives, og hvad han behøver, for at fuldende sit Løb med Glæde, denne Menneske-Kundskab, uden hvilken Guds-Kundskab er spildt paa os, og som i vore Dage maa fremtræde i langt høiere Klarhed end fordum, dersom Christendom atter skal reise og røre sig levende og kraftig og kiendelig paa Jorden; thi svag og mat er nu selv for de Bedste Følelsen af Menneskets Trang til en Frelser, og Følelsen af det uopløselige Baand mellem Troe paa ham og Vandring i et nyt Levnet, Fornytelse efter hans Billede, som skabde os, svag og mat er denne Følelse blevet som fordum besjælede de Christne og gjorde at de i deres Levned udtrykte, hvad de ikke forstod med Ord at beskrive. Derfor maa Lyset med klarere Skin opgaae som det nu kan, over Alt hvad Menneskeligt er ...«.

Her er det Program antydet, som senere skulde udtrykkes saadan: »Menneske først og Kristen saa«. G. har fundet en Forklaring paa Lutherdommens Svaghed i hans Tid, en Forklaring, som netop bekræfter en Hovedlinie i hans Søgen, lige fra da han i 1813 skrev sine Forelæsninger »om Menneskets Vilkaar« og i »Danne-Virke« søgte at udbygge sin Antropologi, sin Menneskevidskab. De to Linier i hans Liv, den lutherske og den »historisk-filosofiske« er nu ved at finde sammen. Uden Menneskekundskab ingen Gudskundskab og kun et svagt og mat kristeligt Liv.

Det maa foreløbig staa som en Paastand, at det netop er Irenæus, der her virker. Terminologisk er der ikke meget Holdepunkt (»Fornyelsen af hans Billede, som skabde os ...⁴⁾). Men den videre Ud-

³⁾ Udtrykket forberedes allerede Septuagesima-Søndag: »... det rette Brød, hvoraf Mennesket, det menneskelige i os lever.«

⁴⁾ Smlign. Maria Bebudelsesdag: »... det Ord, der ogsaa i os arbejder med Guddoms-Kraft, og omskaber, forvandler og omdanner os til at ligne hans Søns Billede, ja til at bære den himmelske Adams Billede ...«

vikling kaster Lyset tilbage. G. har i hvert Fald fundet noget nyt — selvom Lyset over det menneskelige foreløbig forstaas som uddybet Synderkendelse, hvad der fremgaar af det følgende. Det nye føjes ind i hans lutherske Tankegang uden at ændre den, saadan som det senere vil ske.

Udviklingen stopper op, ligesom ogsaa et nyt Tilløb om Fornuftens rette Plads. Derpaa gaar Prædikenen over i et andet Spor, idet dog det kasserede ejendommeligt nok forudsættes: »Dog, Christne! hvor mange og hvor store end de Betragtninger ere, som her ville drage os til sig, ja, skiøndt de kan og skal føre os længere, bringe os videre i Sandheds Erkiendelse, end Mange troe, og det ved første Øiekast kan synes, saa vil vi dog i Dag afbryde dem, fordi det er langt mere værdt at betragte Jesus end alle hans Fiender, thi det er ikke [blot?] oplysende, men det er tillige opbyggeligt i Sandhed. Opsættende altsaa den videre Betragtning af Pilatus ... vil vi dvæle ved Betragtningen af ham, af Kongen selv ...«. Men det bliver ikke mere end en Side han faar skrevet! Han er uhjælpelig kommet ud af Sporet.

Prædikenen skal aabenbart være en Fasteprediken, Søndagens normale Tekster er suspenderet. Han følger den lutherske Tradition (Faderens!) at »betragte den lidende Frelser« (2. S. i Fasten) nu i denne Fastetid. Først i 1832 bryder han bevidst med den kontemplative Bods- og Fasteprediken. Men nu i 1823 er denne Tradition altsaa blevet ham et Problem, hvad der allerede mærkes 3. S. i Fasten, Søndagen før Midfaste: omkring Frelseren skal Lyset dreje sig, »saalænge den stridende Kirke staaer mellem Fiender, og saalænge Menigheden ei er opvoxet til det fuldkomne Menneske, hvis Hoved er Christus.«

Disse sidste Ord skyldes sandsynligvis Irenæuspaavirkning og afspejler i saa Fald det Dilemma han er kommet i — at skulle revidere sin Lutherdom. Det er som om han søger at afvise det nye, der drager ham, og — noget krampagtigt — klamrer sig til Traditionen. Det Indtryk bekræftes af det følgende: »Kunde det end ellers være Nok, hvad det dog ikke kan, engang imellemstunder at forkynde Herrens Død og Korssets Ord, maatte vi dog nu bestandig gientage og indskærpe disse Ting, om aldrig for andet, saa dog for øiensynlig at vise vi ei skamme os ved Christi Evangelium, men sandelig ogsaa for at befæste Menigheden i den sande og eneste Tro ...« (3. S. i Fa.).

G. kæmper med sig selv. Er der anden Vej end den gamle Lutherdom? Han svarer sig selv: Vi maa staa »ved Sotte-Sengen, Ligbaaren eller Graven, hvor det er, den for Verden døde forsvundne

Christi Menighed end findes [»Christi Menighed« er en Rettelse fra »Troee paa Frelseren«], staae der, som naglede til Korset, og vidne: han døde for os ...«. Det er vor eneste Idræt, indtil det sker, at »Dødninger opstaae af Hjerte-Gravene og prise Herren ... da er det Tid at tale om Livets Gang, naar de Levende lytte, da er det Tid at oplyse, naar Øiet er opladt, og stirrer ufravendt paa Frelseren som Verdens Lys ...«.

Denne Prædiken er som nævnt den sidste før den anførte Midfasteprediken og fører frem til den. Dens Løsen er altsaa, om man saa maa sige, »Kristen først og Menneske saa«. Først skal den kristne Tro opstaa ved Korset, derefter er det Tid at tale om »Livets Gang« og at »oplyse«. Efter 1832 vendes Mottoet om, i Forbindelse med et radikalt Opgør med den lutherske Bods-kristendom: »Derfor ingen Korset gribe, før med Herren han opstod«. Men allerede i Midfastepredikenen 1823 er Omlægningen af hans Tanker altsaa ved at røre paa sig. Det nye Motto er ved at tage Form i selve hans Prædiken.

Vi er her ved et afgørende Punkt i G.s Udvikling, fordi vi er ved Nerven i hans Opgør med sig selv. I 1816, i den kasserede Fortale til »Bib. Prædikener« (S. 492), siger han: »Det Tidsrum, jeg begyndte med min Nytaarsnat (1811), anser jeg for sluttet med denne Bog, der tilhører de forbigangne Aar; men med Hejmdal og Strøtankerne har jeg begyndt et nyt, hvori jeg med Guds Hjælp skal aabenbare, hvorpaa min Skrift og Idræt, fra mit Par Ord om Sangene i Edda (1806) til min Dimisprædiken (1810) hentydede, og efter dette venter jeg et Tidsrum, der skal forklare alle mine Veje og det, som er langt mere end vi alle. Naar det skal begynde, om et Aar eller ti, det ved jeg ikke ...«.

G.s Liv og Arbejde har hidtil været delt i skarpt adskilte Perioder, hvoraf den tredie — i 1816 — paabegyndte skulde uddybe den første, skulde være Historikerens Forsøg paa at trænge til Bunds i den menneskelige Tilværelses Vilkaar. I den anden Periode har den lutherske Præst søgt at holde Folket til de gamle lutherske Veje. Selv var han »gaaet hjem« til Faderens Lutherdom. I baade sin anden og sin tredie Periode kører han fast og fremkalder saa selv ved sin Ansøgning om Præstekald det nye, fjerde Tidsrum, hvor hans personlige Problem, Forholdet mellem Menneskelivet og Lutherdommen, Kristendommen, nu skal afklares. I 1816 kunde han ikke anslaa Varigheden af den tredie Periode! Men den strakte sig altsaa til 1821, og i 1823 begynder hans »Veje« at klare sig.

Ved sin Udnævnelse til Præstø fortsætter han, hvor han slap i

1815. I Danne-Virke fastholdt han udtrykkelig, at Tiden endelig ikke maatte tænke, at han havde forandret Tro, selvom han havde »skiftet Tunge«. Men nu tvinger Prædikenen ham til at klare sig Tingene. I den Periode, da han ikke havde Præsteeden over sit Hovede, havde han god Tid. Præstekjolen blev ombyttet med »Frakken«, og saa kunde han muntre sig i Baggensensk Stil og drive sine historiske Sysler efter sin inderste Lyst. Men nu skal Slaget staa hver Søndag. Der er ingen Udsættelse mere. Afklaringen skal gennemføres. Den frontale Stilling over for Verdens Vantro er ham pinagtig. Det er som om den gamle Lutherdom, haardt trængt af Tidens Angreb, ikke har Kræfter nok til at klare Sammenstødet — og selv mangler han Klarhed. Han skifter mellem Angreb og Forsvar, hans Vaaben Skriftordet ligger ham ikke fast og sikkert i Haanden, og han er selv anfægtet over for det Spørgsmaal, hvordan det igen skal blive det skarpe og tveæggede Sværd, der trænger til Marv og Ben. Hans Problemstilling er dog endnu ikke Spørgsmaalet om, hvad der er sand Kristendom, men, som det fremgik af det første kasserede Afsnit i Midfastepredikenen, Kristendommens Forhold til Fornuften, hans gamle Kamptema⁵⁾. Det dominerer endnu 1. S. i Fasten, hvor han erklærer at ville tage sit Stade ved Korset og der stræbe at hellige Fornuften i sig »til sin rette Herrens Tjener og bekæmpe den som Kiødets Sans«. Prædikenen slutter ufuldendt saadan: »Jeg fandt det var min Skyldighed høit og tydeligt at udsige min Tro paa Frelseren, som noget mit Hoved ligesaalidt kan skamme sig ved, som mit Hjerte kan undvære den. Jeg fandt det nødvendigt at forudskikke den, al vantrø Fornuft trodsende Bekiendelse, idet jeg agter med troende Fornuft at vise hvorledes —«

Prædikenen stopper her — G. har maattet klare denne Vanskelighed paa Prædikestolen. Men i Forhold til dette Problem⁶⁾ er det noget helt nyt, der dukker op Midfastesøndag, Forholdet mellem Menneskekundskab og Gudskundskab, og dog saadan at Tanken for G. umærkeligt glider over fra Spørgsmaalet om den menneskelige Fornuft til det, som er en Grunddrift hos ham: at faa Lys over »alt menneskeligt«. Det er uden Tvivl Irenæus med den mundtlige Tradition tilbage til Apostelen og den for G. nye, men altsaa kristeligt legitimerede Tale om Mennesket, som giver G. Mod til at indføre dette Tema i sin lutherske Prædiken — selvom det foreløbig kun

⁵⁾ Begtrups Prædikencitater fra denne Tid (1825 s. 12 ff.) fortæller hvad der i Virkeligheden er det Problem, Prædikenerne tumler med. Han har læst dem med »grundtvigianske« Brillen.

⁶⁾ Det er et Hovedtema i Høirups Bog om »Grundtvigs Syn paa Tro og Erkendelse«.

blev i et kasseret Afsnit. Emnet skulde dog hurtigt lave Revolte i hans Tankegang — og til sidst medføre Lyset over »alle hans Veje«.

2. Juledag 1815 lagde han »Kjolen«, uden Tvivl fordi han søgte Lys over »alt menneskeligt« og for derigennem at finde Veje til Folkets Vækkelse, den som hans lutherske Forkyndelse ikke havde kunnet iværksætte. Han havde haabet, at »Saga« kunde gøre Forkyndelsen ny. Men i 1822 gav Basunen samme Lyd som før. 2. S. i Fasten siger han: »Ubegribeligheden af det store Forsoningsværk indrømme vi gerne«, men Prædikenens indre Uklarhed røber, at han i Virkeligheden er usikker. »Troen paa Frelseren« vakler, sikkert fordi Indholdet af Ordet Frelse staar ham uklart. Her blev det Lyset over »alt menneskeligt«, Skaberværket, der skulde komme til at klare Tingene. Det er jo netop det *skabte* Menneske, der frelses. Lutherdommens Hovedord, Forsoning, viger da for Ordet Forløsning. Dette Ord møder os dog allerede i Prædikenerne fra disse Aar.

Midfastesøndag 9.3.1823 taler G. altsaa første Gang i en Prædiken om »sund og ægte Menneske-Kundskab«, idet denne dog straks efter finder sin Plads i den lutherske Tankeverden: som en Hjælp til Synderkendelse. Man kan sige, for at tale luthersk, at Talen om Mennesket endnu fastholdes inden for den »anden Brug« af Loven, den, der driver til Kristus. Afklaringen kommer, idet han paa sin egen Maade, inden for det 19. Aarhundredes Opgør, begynder at tale om Mennesket i samme Plan som naar Luther talte om *lex naturalis*, om Lovens første Brug⁷⁾. Saa er der i denne nye Sammenhæng ikke længere Tale om »den troende Fornuft« eller om Menneskekundskaben som Hjælp til fordybet Synderkendelse. G.s egne Ord om de Tanker, der var spiret frem i Midfastepredikenen, var profetiske: »De kan og skal føre os længere, bringe os videre i Sandheds Erkiendelse end mange troe, og det ved første Øiekast synes ...«. Dette gælder ogsaa G.s eget første »Øiekast«. Efter at have overstreget det, han ikke nærmere tør uddybe, afslutter han Prædikenen med den gængse Passionstrang.

Nyt Menneskesyn bryder igennem.

Palmesøndag (23.3.1823) mærkes den Splid, Irenæus har forvoldt i ham: »Hver Gang jeg i denne Faste-Tid vendte mit Øie til Menneskene og Verden for at betragte dem ... i det skinnende Lys, som Christendommen udbreder overalt hvor den virker; hver Gang det

⁷⁾ I et kasseret Afsnit i Midfastepredikenen taler G. endnu traditionelt om ratio som den Landsherre, den Statholder i os, der skal lydes, naar den ikke sætter sig i Kongens Sted.

var min Hensigt, da ringede det for mit Øre ... da stræbde jeg atter at stille eder ham levende for Øine ... O, hvad skulde vi hellere have mere Lyst til at betragte ...«. Her er Ordene »Menneskene og Verden« ikke ment i fjendtlig Forstand, men som et tillukkende Betragtningssubjekt, der dog maa vige for Betragtningen af Kristus. Hans traditionelle Lutherdom sejrer imidlertid, idet han gaar over til at bekæmpe »Fjenderne«: dem maa vi ikke lukke Øjnene for, »nej, ogsaa dem maa vi i Forbigaaende betragte, for at lære hvad det er, der staaer mod Frelsens Fyrste, for at lære at bestride det ... fornemmelig i vor egen Barm.« G.s Kamp med Fjenderne, med Tidens Trods, er et Selvpøge. Men idet hans voldsomme Polemik fremkalder dette Opgør med hans egen Stilling til Sandheden, kan Prædikenen undertiden stoppe op og ebbe ud. Det sker netop Palmesøndag.

Paaskedag (30.3.) klynger han sig over for Angrebene paa Opstandelsesberetningerne til Haabet om, at »vore Børn skal staae i vore Fædres Sted« og synge deres Paaskesalmer. Ordet om Jesu Opstandelse og Troen derpaa skal opstaa: »Det maa saa være, det skal saa skee ...«. Men er det sket for ham selv? — 2. Paaskedag lyder en Klagesang over Ligheden mellem Stemningen hos de to Disciple paa Vejen til Emmaus og hans egen: »Hvad de havde ventet og hvad de savnede, ... kan vi nogenlunde forestille os, naar vi har fattet Tro paa Christus, men denne siden, under Fristelse og Trængsel blev skrøbelig, afmægtig og ligesom aflivet af Tvivl og Mismod, saa vi neppe veed, om vi troe Guds Ord eller ikke, saa vi forgiæves søge Trøst og Opmuntring i det Ord, som vi dog komme ihu har fordum været os en Livets og Glædens Kilde, men synes os nu saa koldt og dødt, som vort eget mismodige Hjerte ...«. — Især i Paasketiden er det ham aabenbart en Pine ikke at kunne forkynde Troen. Hans egen indre Uklarhed faar ham til at udmale Disciplenes Angst for Fjendens Bespottelser: »... knap vovede de at oplade Munden, ... knap vovede de inden lukte Døre at tale med hinanden ... som selv Vægge havde Øren, og de frygtede hardtad for selv i Vennen at have en Forræder ...«. Ogsaa i Enrum blev Hjertet uroligt, »alle de Tvivl og Indvendinger de i Verden havde hørt, de stormede nu ind paa dem, forhindrede dem fra at stole paa Ordet«, saa alle Veje syntes spærrede, »alt Haab forsvundet om en levende og kraftig og seirrig Tro paa den Korsfæstede Forløser.« Prædikenen er ufuldendt — der kommer ingen Lysning. Men Grunden til denne Krise er muligvis det Sammenstød mellem den vaklende Lutherdom i ham — og det nye, der har fanget ham hos

Irenæus, og som synes saa uforligeligt med, hvad han hidtil har forkyndt.

Af den tidligere citerede Fortale fra 1827 fremgaar det, hvordan Irenæus har vundet sin Autoritet for ham: ved den mundtlige Forbindelse tilbage til Apostelen. Ikke mindst har det gjort Indtryk paa G., at Irenæus som Olding endnu »grandgivelig kan huske, ei blot hvad Polykarp sagde, men hvor han sad, da han sagde det, hvem der var tilstæde og kort sagt: seer og hører ham endnu . . .« (Th. M. XI S. 7). Dette Indtryk synes 1. Søndag efter Paaske at have ført ham gennem Paaskekrisen. Teksten er Johs. 20,19—31 (med den personlige Henvendelse til Slut: »Dette er skrevet for at I skal tro . . .«), og G. siger: » . . . høre vi de Ord med Andagt . . . da er denne Tale henvendt til os alle som høre ham, . . . da staaer han lyslevende for os i Aanden, og rækker os Bogen med et himmelsk Smil.« Et nyt Forhold til Ordet er ved at spire frem, Skriftordet er ved at blive levende. Men først paa 1. S. efter Trin. faar Apostlen Johannes sit store Gennembrud i G.s Tankeverden.

2. S. e. Paaske hentyder G., uden at nævne Irenæus, til Forventningen om Tusindaarsriget, »en af de mindste Vildfarelser« i Kirken. Men efter næste Søndag at have polemiseret mod Verdens Frihedsraab (den græske Frihedskamp!) og paa Bededag (25.4.1823) mod Brødremenighedens kompløse Hvilen hos Frelseren⁸⁾ røber han endelig uimodsigeligt i samme Prædiken sin Afhængighed af Irenæus, ikke ved direkte Kildeangivelse, men ved at overtage Irenæus' Syn paa Faldet som en Følge af Forførelse, Overilse — Djævelens List. Nu realiserer G. sin Tanke fra Midfastesøndag: at kaste Lys over, hvem Mennesket er. Gennem denne Prædiken bekræftes det altsaa, hvor han paa Midfastesøndag fik sin Inspiration fra.

Vi har sikkert en Afspejling af denne Periodes Vaklen — med Hensyn til Menneskekundskabens Betydning — i Afsnittets indledende Ord om hvor galt det gaar, naar man nøjes med at betragte den *udvortes* Verden: snart anser vi det naturlige Menneske for langt bedre, snart for langt værre end det i Virkeligheden er. »Kort sagt, naar vi samle vor Menneske-Kundskab blot af Verden [i Mod-sætning til »af Guds Ord«], da troe vi maaskee et Øieblik, at vi er de eneste Syndere i en retfærdig Slægt, men snart, at vi er omtrent de eneste, hos hvem, der, som ved en Feiltagelse, dog findes noget virkelig Ædelt, Ærligt og Ærværdigt, forstenes, saa at sige, i Stolt-hed og Menneske-Had.

⁸⁾ Brødremenighedens Adskillelse af Lovens og Evangeliets Ord angriber Grundtvig med Tanken paa Irenæus' Kæmp mod Kætteren Marcion.

Vil vi derfor lære ret at kiende det naturlige Menneske, da maa det skee, ved flittig at læse Guds Ord og betragte os selv, betragte Mennesket i os. Guds Ord lærer os nemlig, hvad vi ved Eftertanke og maae finde er nødvendigt, at Gud skabde Mennesket godt, i sit Billede og efter sin Lignelse, det lærer os fremdeles, hvad der følger af sig selv, naar der er ondt i Verden, at Mennesket er faldet; men det lærer endelig, hvad vi kun dunkelt kunde slutte af os selv, at Mennesket er faldet ved Forførelse, i Overilelse, og at det naturlige Menneske altsaa ikke er ondt af Hjertet, er i Grunden ikke Syndens Ven, men Syndens Slave, sukker som i et Fængsel, efter en Frihed, det føler er tabt, og tabt ved dets egen Brøde, vaander sig under et Aag det fattes baade Mod og Kraft til at afkaste, kan vel enstund glemme Gud, men kommer ham dog atter ihu og føler da Lyst til Guds Lov efter det indvortes Menneske, skønt det finder en anden Lov i sit Kiød, som tager det fangen i Syndens Lov, føler sig altsaa at være et elendigt Menneske, vel Straf, men dog ogsaa Medlidenhed værd. — Saaledes skildrer Guds Ord os det naturlige Menneske og om de Onde, — dem som glædes ved Uretfærdighed og trodse Gud, om dem lærer den, at de ikke er naturlige Mennesker, men unaturlige, de er ... af den Fader Djævelen ..., og er vi sande Christne eller endog kun paa Vej til at blive det, da har vi fundet, eller skal ... finde, at netop saaledes er det naturlige Menneske i os. Der er Brudstykker i os af det ved Synden forstyrrede Guds Billede, Brudstykker ei blot af Guds-Kundskab i Forstand og Samvittighed, men ogsaa af Guds Kiærlighed i de ædle Følelser, som røre Hjertet: i Medlidenhed med de Ulykkelige, Barmhjertighed mod de Trængende, Forsonlighed mod de Overilede, Harme over aabenbar Uretfærdighed, og fremfor alt, Ærbødighed for den klare Sandhed, Af-skye for Lumskhed og Falskhed; det finde vi men altsammen svagt, saa svagt, at det næsten altid var som forsvundet i Fristelsens Time ... naar det skulde bevise sin Kraft ...«.

Denne Prædiken betegner et Gennembrud for G.s irenæusinspi-
rerede Antropologi.

Hvad er det for et Grundmotiv der har slaaet G. og nu bringer ham ud af hans lutherske Dødvande? Det er Guds Skaberværk, »Jordens Gjenfødsel i sin oprindelige Herlighed, med Fred og Frugtbarhed« (G.s egen Overskrift over Kap. XXXIII Th. M. XI S. 258), Irenæus peger paa, i Kampen mod Gnosticisken, og G. griber altsaa i 1823 som noget centralt Tanken om Mennesket som forført, overlistet, lokket i Fangenskab, og om Frelsen som en Fornyelse af Skaberværket, en Helbredelse, en Genløsning, en Genoprettelse ved Optagelsen i Kristus (Irenæus' Udtryk »recapitulatio« er van-

skeligt at oversætte). Tanken om Djævelens Lokkemad (Th. M. XI S. 216 ff.) varieres mere i Irenæus' 3. Bog, der sikkert er den, som næst efter 5. Bog har gjort stærkest Indtryk paa G. Den fremhæves dog af ham selv paa Grund af dens Grundighed og Klarhed m. H. t. »det Apostoliske Ord og den Apostoliske Skrift« (Th. M. XI S. 210 f.). I det hele taget er G. sig ikke bevidst, at det er Irenæus' *Skabelses-*syn, der giver det første og det afgørende Indslag i hans Tankegang.

Hos Irenæus har G. faaet bekræftet sin Grundmodsætning fra 1813⁹⁾, Sandheden kontra Løgnen, Guds og Djævelens uforligelige Modsætning (Th. M. XI S. 219 ff.). Det fremgaar af den sidst citerede Prædiken. Og hele Irenæus' Genløsningstankegang griber ind i Hjertepunktet af G.s Problem fra Ungdommen: Foreningen, Forsoningen mellem Gud og Menneske. Hvad Lutherdommen ikke har kunnet overbevise G. om, det klarer Irenæus for ham: Menneskelivet betyder virkelig noget inden for den kristne Tankeverden. Ja, det er jo netop det af Gud skabte Menneske, der forløses, ikke fra Menneskeligheden (som hos Gnosticismen), men fra Selvraadigheden. Men Luther selv staar her paa Irenæus' Side! G. understreger, at »Kirke-Fædrene ligesaalidt som *Luther* og vi kunde finde Slangen i den Menneske-Barm, som er af Faderen...« (Th. M. XI S. 219).

I 1823 er Fronten dog endnu ikke trukket skarpt op. Og først efter 1832 træder Lutherdommen klart ind som Fornægter af Mennesket som Guds Skabning og Frelsens Genstand. Indtil da staar Rationalismen og Naturfilosofien som Gnosticismens Stedfortrædere i Nutiden (XI S. 206 f.). Dog kan der maaske tales om en vis Sammenhæng netop mellem Schelling og Irenæus i G.s Tankeverden, nemlig m. H. t. Tanken om Udvikling, Fremskridt, Vækst. Her brød Schelling jo med Tidens statiske Menneskesyn, hvad der paavirkede G. dybt, baade i hans Historiesyn og overhovedet hvad hans Respekt for det levende og stadigt tilblivende angaar. Irenæus paa sin Side brød med Gnosticismens Fuldkommenhedsdyrkelse med sine Tanker om Barnet og Væksten. Desuden har baade Schelling og Irenæus ejendommeligt nok Tanken om det faldne og genrejste Menneskes Fortrin fremfor det uskyldige Menneske i Paradis og Englene, idet vel at mærke »Faldet« hos Schelling blot betød en Faktor i Menneskets Udvikling, en fremad drivende Kraft. Men det maa have slaaet den schellingpaavirkede G. at læse f. E. de sidste Ord i Irenæus' Værk mod Kætterne — med Fremhævelsen af Mennesket frem for Englene: »... Guds Sæd, det førstefødte Ord, nedstiger til Skab-

⁹⁾ Jfr. Høirups Bog S. 75 ff., 307 ff.).

ningen, det er: til Konst-Værket, og optager samme i sig, hvorpaa Skabningen igjen skal optage *Ordet* i sig, og overstigende Englene, opstige til Ham, at vorde (Mennesket) efter Guds Billede og Lignelse.« Parentesen, som G. har tilføjet i sin Oversættelse, er en sidste Understregning af, hvad det var han først og fremmest havde fundet hos Irenæus: Lys over det Menneske, hvis Gaade han havde kæmpet med fra sin Ungdom, og som hans Hjemgang til Lutherdommen ikke havde bragt ham Klarhed over. Klarheden er imidlertid langsomt undervejs — fra Fastetiden 1823 og helt frem til 1832. Men her er Nerven i hans Kamp for Lys i disse Aar.

Romantik og Lutherdom.

»Guds Billede og Lignelse«, — det bliver fra nu af et Grundmotiv hos G. som Udtryk for, at der baade er Tale om legemlig og aandelig Lighed¹⁰⁾. Selvfølgelig har G. før brugt Citatet fra Gen. 2. — hvilke Bibelsteder har han ikke allerede anvendt før 1823! I Verdenskrøniken 1814, hvor Luthers Genesiskommentar spiller ind, fremhæves Stedet (S. 15). I »Danne-Virke« forekommer Udtrykket desuden paa et afgørende Sted i Afhandlingen »Aabenbaring, Konst og Vidskab«, hvor det hedder, at Skaberordet som Midleren mellem Gud og Verden og oprindelig Guds evige udtrykte Billede, maatte i det Timelige berede sig »en Foreningspunkt« af de adspredte Kræfter: Mennesket, Skabningen i Guds Billede og efter hans Lignelse. — G. føler sig her som Filosof. Skaberordet »maatte —«¹¹⁾. Men nu løses de Spørgsmaal, han før havde tumlet med paa frit filosofisk Felt, — af Biblicisten Irenæus! Hermed er der banet Vej for en Syntese af Filosofi (som den i Danne-Virke) og Forkyndelse. Det er den, der nu i Prædikenerne bryder sig Vej. Det belaster hans Prædiken med mange rent private Overvejelser. Først i 1832 gør han op med alle Syntesetanker, og de antropologiske Spekulationer renses ud af Prædikenen. Hans Prædiken indtil da tynges inden for den »lutherske« Ramme af indadvendt Sjælegransken og Baksen med Menneskets Gaade. Fra 1823 brydes den bibelsk-lutherske Tekstudlægning med irenæusinspireret Tale om Mennesket, efterhaanden i stærkt romantisk prægede Vendinger. Romantikeren og Lutheraneren kæm-

¹⁰⁾ Om Oversættelsen af imago og similitudo, eikaan og homoiosis se Noten Th. M. XI S. 27.

¹¹⁾ Genesisstedet behandles ogsaa i Bib. Pr. (S. 440, 1822) for at vise, hvordan »der i alt menneskeligt er en Lignelse af Gud« (Grundtvigs »Billedsyn« af 1814), — men med Advarsel mod at »forelske og nedsænke sig i det jordiske« (S. 441).

per om Prædikenens Udformning. Fra 1832 ved Prædikanten, hvad hans Opgave er.

Et Udslag af denne indre Konflikt er G.s Vejen for og imod, naar det gælder »Brudstykkerne« af Guds billedet i Mennesket, jfr. Bededagsprædikenen. Ligesaa dan faar Spørgsmaalet om »naturlig Teologi« en fremtrædende Plads i hans Tankegang og Prædiken — indtil 1832. Naar Mødet mellem Gud og Menneske foreløbig beherskes af Syntesetanken — i vekslende Udformning — er Baggrunden, at G. ikke er evangelisk forløst fra Bestræbelsen for at se Mennesket og Menneskelivet retfærdiggjort i Kraft af dets etiske Kamp. Hans Prædiken kan virke som en Himmelstorm, hans Form kan være stærkt eksalteret, hans Understregning af Kampen og Tilegnelsen er i Virkeligheden Titanens Trods mod det Evangelium, der giver alt — til det Menneske, der *kun* er Menneske. Først i det Øjeblik G. har fundet sig selv paa Jorden, klares Himlen. Og dermed er Syntesetanken sprængt.

Bededagsprædikenen munder ud i Polemik mod de lutherske Fædres Tanke om »de staaendes Omvendelse«. Han nægter paa evangelisk Vis at gøre Forskel paa Omvendelse og Omvendelse, Guds Naade udsletter al Forskel paa Mennesker. Og »først da er Omvendelsen fuldendt, først da er Guds Gierning fuldkommet, naar alt det Syndige, som Djævelens Gierning, er forstyrret og tilintetgjort, og naar derimod de Brud-Stykker af Guds Billede i os er ved hans Aand i Jesu Christi Troe paany oplivede, sammenføjede, fuldkommede, forklarede...«. Irenæus staar bag de sidste Ord.

Efter en sløj Prædiken 4. S. e. Paaske mærker man maaske igen Irenæus 5. S. e. Paaske i den stærke Fremhævelse af det ikke blot »indvortes«, men ogsaa *udvortes* at høre Ordet »fra et Menneske-Bryst, som ikke er vores.« Han understreger »Ordets og Troens forenede Liv i Menneske-Røsten.« Temaet er gammelt hos ham — se Begtrup (1825 S. 15 ff.), der henfører dets Genoptagelse til Oplevelsen af at være blevet Forkynder i Menigheden. Men muligvis staar Irenæus bag Fremhævelsen af Menneskeordet (se S. 35). Tydeligt mærkes han dog Kristi Himmelfartsdag (8.5.1823). Prædikenen er næsten upolemisk, hvad der betyder Grøde i Tankerne. Spørgsmaalet er Forholdet mellem Skabelse og Frelse: i gamle Dage »tænkte man sig gierne formeget legemligt ved Aandens Verden, ligesom vi nu almindelig tænke os for lidet...«. I det følgende sporer man, hvordan hans Ungdoms Problemer og Irenæus' Tanker nu mødes: »Paa Jorden havde Sønnen vandret i Menneske-Skikkelse ligefra den Dag da Gud sagde: lader os gøre et Menneske i vort Billede og efter vor Lignelse, thi Sønnen er det Guds evige Billede, hans fuld-

komne Lignelse ... Hvert Barn, som fødtes, havde Forpligtelsen paa sig, at vorde den anden Adam [Irenæusmotiv] ... Det var imidlertid Slægtens eneste, aandelige Haab, at et Menneske-Barn ... skulde løse Gaaden [Ungdomsmotiv], sønderhugge Snaren [Irenæusmotiv] ... og vi finde dette Haab, tit under de eventyrligste Billeder hos alle Hedninger i hvis Tungemaal og Idræt vi spore Menneske-Aanden som stirrer mod Himlen, Menneske-Hjertet, som ... slaarer høit og varmt for Livet, Evigheds-Livet i Guddommens Samfund.« (Ungdomsmotiv).

Her indføres for første Gang den unge Romantiker i Prædikenen, legitimeret af Irenæus' Skabelsestanker! Hans Ungdoms »Mytologiskhed« faar nu Betydning inden for hans lutherske Verden. G. følte paa Langeland i sig »en Trang til Liv«, der under Schellingrusen (se Dagbogen 6. Maj 1806) troede at naa sit Maal, »Evigheds-Livet« i de salige Guders Kreds. Siden Tilbageslaget har G. kredset om dette Syn og har ikke kunnet opgive det. Nu kommer der ny Klarhed over Forholdet mellem Gud og Menneske.

G. finder nu forskellige Skriftsteder frem, som taler om Guds Frelsesgerning, idet han betoner, at Jesus var baade »Guds og Menneskens Søn«, og siger saa: »Han var nu kommet ... som et Barn at fordømme Synden i Kiødet...«. Som et Barn — det er Irenæus' radikale Understregning af Menneskevordelsen¹²⁾. G. fortsætter: »... at bevise, Synden ikke laae i Legemet, ei laae i Støvet som Gud havde helliget og opreist til et Menneske i sit Billede, efter sin Lignelse ei fulgde af Svaghed, men enten af Hovmod eller dog af det Svages Selvraadighed. ... Han ... kom ei blot for at fælde men især for at opreise ... frelse, gienløse, udsone, retfærdiggjøre, oplive, optage, rense og hellige Alt hvad vil føle sin Nød angre sin Skyld og bekiende sin Skam, ære Guds Raad og følge hans Søn.«

»Især for at opreise« — her er den Irenæuslinie, der fører frem og bliver til G.s Opstandelsesforkyndelse. Ligestillede Verber dynge ovenpaa hinanden som et Tegn paa, hvad der er ved at bryde igennem. Det mest typiske er Ordet »optage«. Det er Irenæus' »re-capitulare«. Det kommer igen paa afgørende Gennembrudspunkter i G.s Udvikling (»Nyaarsmorgen«, Nord. Mytologi 1832). — Da G. i 1827 gennemlæser sine gamle Prædikener for paa Grundlag af dem at skrive 1. Del af Søndagsbogen, har denne Prædiken inspireret ham til Prosadigtet »Stol-Kongen i det Høie«. I det enkelte har de to Prædikener intet fælles Stof, men netop gennem Frigørelsen fra

¹²⁾ Jfr. Wingren S. 127: »Kristus har genomträngt alle åldersstadier och alla mänskliga livsvillkor utan at lämna något utanför sig, d. v. s. utan att låta något mänskligt vara kvar i Satans besittning.«

1823-Prædikenen uafklarede Søgen fremad (i Registreringen kalder G. den »mislykket«) bliver 1827-Prædikenen til en Hymne, der peger mod den Salmesang, der forløses i Trediverne.

6. S. e. Paaske (11.5.) handler Prædikenen om Bibelproblemet (det menneskelige og guddommelige Vidnesbyrd i Bibelen) og fører derved frem mod Løsningen i 1825 (Registreringen: »Det bedste fattes«!). Men foreløbig er dette Spørgsmaal ikke fremtrædende. Efter en kort og »mislykket« Pinseprædiken optages det igen 2. Pinsedag (»Udførelsen end meer end i Præstøe mislykket«!), hvor Johs. 3,16, der har været et Grundmotiv i Prædikenerne, nu forekommer i selve Teksten. Stedet betegnes nu direkte som Lærdommens Hovedsum, Rod og Kærne (jfr. Bib. Pr. S. 155). Alle Fjendens Angreb maa stiles mod dette »Troens Ord«. Og selvom alle Bøger, ogsaa Bibelen, forsvandt, vilde det dog blive overleveret fra Slægt til Slægt, saalænge der fødes Børn af Kristne. — Tanken varslers om 1825!

Som det ses, er G. under det senere Eftersyn meget kritisk over for Prædikenerne i denne Tid, men mest over for »Udførelsen«, altsaa det formelle. De følgende Prædikener benævnes »skolemæssig« og »kirkeskoleret«. Den sidste af dem (1. S. e. Trin. 1.6.1823) er dog baaret af en stærk Stemning, der skyldes, at han igen har en Johannestekst for sig — indeholdende Ordene »Gud er Kiærlighed«, der sættes som Overskrift over Prædikenen, noget ret usædvanligt. I Slutningen forekommer nogle Stikord, som viser, hvordan Irenæus' Lærefader nu har erobret Førstepladsen frem for sine bibelske Kolleger: »Jesu Disciple: Peder med Overmod, Paulus med Selvklogskab, Judas med Falskhed, Johannes med Kiærlighed —«!

Ved sin Hyldest til Kærligheden peger denne Prædiken frem mod den, der udløser Digtet »O deilige Land« i Februar 1824. Om Ordene »Gud er Kiærlighed« hedder det: »Hvad disse faa, disse trende, snart udtalte, og desværre, som oftest snart forglemte Ord indeholde, det kan kun Evigheden, denne Kiærlighedens sande, uomskiftelige Tid fuldstændig aabenbare; men selv det som vi, Øieblikkets Børn, kan see, de Ord udtrykke, o hvor Stort, Forunderligt, Uudtømmeligt er ei allerede det, saa stort, saa dybt, saa meget, at naar vi allerlængst har brudt vort Hoved med at samle, udvikle og udlægge det, da føle vi, det er dog alt for lidet sagt, for koldt udtrykt, og vende tilbage til Ordet, hvorfra vi gik ud, sætte os ydmyg ved den Discipels Fødder som Jesus elskede, som Jesus lærde Kiærlighedens Sprog, hvem Sønnen kiærlig hviskede i Øret det Dybeste Han hørde hos sin Fader...«. Den mundtlige Tradition, der forbinder Irenæus med Johannes, fører altsaa tilbage til Gud selv!

»Ordet« er ved at gøre sig fri af »Bogen« — jfr. Prædikenen paa 2. Pinsedag.

Vi maa »høre ... Sandheds-Kiærlighedens Apostel ... med de kiærligste Ord og med giennemskinnende Klarhed forkynde hvad Kiærlighed er i sit inderste Væsen«. Alt hvad der paa Jordan er af Sandhed maa »i al sin Virkning, sin Vext og sin Frugt kundgiøre, at det med Sandhed haver sin dybe, sin evige Rod, sit Liv, sin Lyst, sin Glands i Kiærlighed.« Saadan forberedes Digtets Tale om Kærligheden som den »rolige Kilde for Kræfternes Elv.« Endnu nærmere kommer Prædikanten dette Billede, idet han bliver Digter under Skildringen af den gamle Apostel, der nu saa længe har forkyndt Kærligheden, Guds Rige, at han vel maa lignedes ved »en sølvgraa Olding, med Sneer paa Issen, som Blomsten paa hans Bryst kun smiler ad, fordi den har sin Rod i en Hjerte-Vaar som veed af ingen Vinter, staaer ved en levende Kilde, som aldrig fryser, beskinnes af en Soel som aldrig daler, brænder ei men varmer kun og vederkvæger ...«. Foruden »Kilden« møder vi her Digtets Sol, der »ei brænder«, og Ansatsen til Sejren over Vinteren, idet »Høsten omfavner den blomstrende Vaar.« — At det mere er Digteren, Romantikeren, der her taler, end Bibelens Lærling, spores gennem hans Bestræbelse for at skildre, hvad Kærlighed »i sig selv« er, dens »inderste Væsen«. Saaledes hedder det ogsaa, at Johannes staaer »for os i Aanden med sin Kiærligheds Tale som bliver aldrig forældet fordi den er af evig Natur.« Man aner Romantikens Platonisme bag Talen om Kærlighedens Væsen og Natur, — selvom der ikke ligefrem tales om dens »Ide«.

Gud er Kærlighed — og dog har man skildret ham i »Fugles og Dyrts og Ormes Billede og Lignelse«, ja, man har »lignet ham ved Alt undtagen ved det Han er, undtagen ved det Eneste i Mennesket, som ligner Ham« — Kærligheden. Man har søgt hans Væsen »i Alt undtagen i det eneste som for os og for Alt er Livets Kilde: Kiærlighed.« — Og hvad skulde Gud være uden Kærlighed? »Hvad kunde der være til, hvad var Alt uden den? Livløst og tomt ... en Skygge af Intet: en Urimelighed. Hvad er Kiærlighed, uden Livs-Varmen selv, hvor den er sig selv bevidst, er i sin Kraft og eet med Lyset.« »Sommer-Livet i sin Herlighed«, Bladene i de majgrønne Skove, Fuglesangen i Lunden »taler med Varme til vort Hjerte om Liv og Glæde, det er: om Kiærlighed«, om Sommersolens Underværker »i den aandelige, indvortes Verden«. Hvad kunde Skaberen være »uden det som er den udtømmelige Livets Kilde selv, Kilden som aldrig begyndte at være, men begyndte kun at aabenbare sig i de utallige Strømme der rinder som Blod i de Levendes Aarer.«

Ja, Mennesket selv »var . . . derpaa et levende, et talende, et uimodsigeligt Beviis i Tid og Evighed, var dog det store Kiærlighedens Underværk . . . Intet uden Kiærlighed, guddommelig ubegribelig Kiærlighed kunde tage Støv i sin Haand og sige: lader os gjøre et Menneske i vort Billede, efter vor Lignelse . . . saa Mennesket blev til en levende Sjæl (saa Støv formælet med Aand, kunde skue og kiende og nævne sig selv) . . .«.

Det Gennembrud, som denne Prædiken, baade m. H. t. Indhold og Stil betegner, har sin Nøgle i denne Parentes! Her knytter Romantikeren, beskedent, i en Parentes, sin Kommentar til den Skildring af Skaberens Værk, der er hans egen Nyopdagelse og dog inspireret af Irenæus og hans Tale om det »Kunstværk«, som Mennesket, Skabningen er (se S. 26). Menneskets Gaade, som blev til for Grundtvig, da han paa Langeland begyndte at »beskue« sig selv, har nu faaet Lys over sig, Lutherdommens Tale om Synd og Naade har faaet et for Grundtvig tiltrængt Supplement: den guddommelige Kærlighed kom til »sit eget« — en afgørende Irenæus-tanke, overgivet ham af Johannes gennem Polykarp. Den mundtlige Tradition, en trods Lutherdommen legitim Vej, har nu begyndt at selvstændiggøre Grundtvig som Prædikant! Irenæus frigør baade Lutheraneren — fra Lutherdommens Spændetrøje — og Romantikeren: til friere Tale om Skaberværket, det vil for Grundtvig sige poetisk Tale, Brug af Billedsproget. Skaberen, Kærlighedens Gud, afspejles i sin Skabning.

Kærligheden var det eneste Baand, der »kunde knytte os evindeligt til Livet«, — »Støv til Aand,« »Mennesket til Gud« er to andre Udtryk for det samme, et romantisk og et bibelsk Side om Side. Ordet »Livet« rummer saaledes baade en Arv fra Romantikken og fra Bibelen — jfr. Digtets Udtryk: »... mit Land, siger Livet, er Himmel og Jord, Hvor Kiærlighed boer!« — G.s Udvikling i de følgende Aar betegner imidlertid en stadig intensere Uddybelse af Betydningen af Ordet »Livet«, og dermed en Frigørelse fra den romantiske Ubestemthed i 1823, den der faar det evangelisk-lutherske til at slingre mod Slutningen af denne Prædiken.

Først beklager Bodsprædikanten, at selv de, »som komme dog ihu, af hvad Rod de er rundet«, som føler, at Mennesket er i Slægt med Gud »formedelst det levende Usynlige, Uforkrænelige, der boer i hans Inderste, formedelst de dybe, alt Timeligt overflyvende Ønsker og Længsler, som vemodig, sødt og smertelig tillige bevæge hans Hjerte« — selv de glemmer at bøje sig for Ordet om, at Gud er Kærlighed. Som Eksempel skildres en Flok Kæmper, der, følede deres »Adelsbyrd«, foragter Støvet og bejler til Udødelighed »med

Helte-Giærninger i Aandens Kraft«. De vil æres som »Halvguder paa Jorden« (jfr. Digtets 4. Vers), som »Aandens kraftige Vidner«. Man maa nærmest tænke paa hans Ungdoms romantiske Helte, som først senere i G.s Tilværelse faar den Anerkendelse, han skylder dem. Her fordømmes de blot for deres Hovmod: »... de var en Skræk i de Levendes Land.« Ubetonet, men forberedt (se S. 54) dukker dette Motiv op, født af Spændingen mellem Romantik og Kristendom og samtidig som det Maal for hans Stræben mod Enhed af de to Tankeverdener, der i en vis Forstand naas i Digtet. — Ogsaa andre »Flokke« fordømmes, — og skulde da Gud forgæves have aabenbaret sin Kærlighed »i Skabningen og Igenløsningen«? Nej, de er endnu ej uddøde, der stræber ved Helligaandens Bistand »alt nøiere og nøiere ved Kiærlighed at forbindes med ham, til en fuld Forening i Christo Jesu Midleren imellem Gud og os, visse paa at kun ad denne Vei naae vi til Gud eller rettere Guds Kiærlighed til os...«. Her er det Luther svigtes for et romantisk Kærlighedens Møde, en Syntese af Himmel og Jord i den opadstigende og nedadstigende Kærlighed. En luthersk Anfægtelse tilføjer dog Ordet »rette«! — Digtet er i Modsætning til denne Prædiken tydeligt evangelisk, selvom ogsaa det er præget af den Romantik, som for den lutherske G. udgør en Aandsverden, der hidtil har ligget i Splid med hans Lutherdom, men som i denne Prædiken for første Gang slaar ind i hans Forkyndelse paa Prædikestolen — med Irenæus og Johannes som Fødselshjælpere!

Næste Søndag (2. S. e. Trin.) falder Prædikanten ned fra Højderne og synger en Klagesang over den Tid, der har glemt »den soleklare og giennemglødende Sandhed at Gud er Kiærlighed«, og Brodden vender sig imod ham selv og Menigheden. Paa Grund af Manglen paa indbyrdes Kærlighed er Livet »hardtad forsvundet af Herrens Menighed i det Enkelte og i det Hele ... Troen er skrøbelig og Haabet svagt, Troen som en Byrde og Haabet som en Drøm.« 3. S. efter Trin. fortsætter han med at sørge over de forvildede. Til Trods for en højstemt Lovprisning af »Himlens Kiærlighed til Jorden, til den faldne Jord, der havde selv sønderrevet Paradisets Blomster-Kiæde, som forbandt dem, svævende i Lys, med Himlen«, — ender Prædiken i Betragtninger over »de andres« Skæbne: »Sørge maa vi alle, som Christus [der vel at mærke i Teksten omgaas Syndere og spiser med dem!], sørge, ikke over dem, som ere nedfarne i Hulen, men over dem som end see Solen, dem det end var mueligt at høre og leve.« — Disse Citater viser Bodsprædikantens Stemning og Kristendomsopfattelse i denne Brydningstid, hvor et nyt Syn dæmrer.

Stærke Stemninger bærer de følgende Prædikener, paa 4. S. e. Trin. en Følelse af Forkrænkelighed, af den Ret Prædikeren (og Kingo?) har i at sige: »Forfængelighed!« »Naar vi staae i Manddommens kraftigste Alder, have møisommeligt beredt os til at leve længe, have bygget Huse og plantet Haver, samlet Kundskab og Indsigt, saa vi endelig veed, hvad vi vil, hvortil vi vil bruge vort Liv, til hvad Maal vi vil stræbe; da have vi vor Sommer-Solhvervs-Dag, som byder os beskikke vort Huus ... da gaae vi ... daglig tilbage i Livs-Kraft, Mod og Munterhed...«. Men Aandens »Vinter-Solhvervs-Prædiken« forkynder Haabet, »som svæver over Skabningen, og aabenbarer sig som en dyb, uforkrænkelig Længsel, i den bestandige Kamp den bestandig Gienfødelse...«. I Tidens Fylde oprandt jo »en Dag paa Jorden, hvis Soel gaaer aldrig ned, da fødtes et Nytaar, som vel har omskiftende Tider, men ingen Vinter...«. — Prædikanten nærmer sig Digtet »i bestandig Kamp« med Teksterne og Tankerne, med det bibelske Haab — og med Ungdommens Længsler, stillet som han er mellem Lutherdom og Romantik.

Næste Søndag (5. S. e. Trin.) skimter G. vor Herres Jesu Christi Kirke og Menighed »bag Billed-Sløret, som Maanen bag Skye«, nemlig bag det gammeltestamentlige Billedsprog, der forudsiger »den store, mageløse Begivenhed i Aandens Rige, som ... haver i Christo fortsat sig selv fra den gamle Juul til vor underfulde Paaske, og skal fortsætte sig til den store Pindse-Fest i Dagenes Ende«. Tidernes Skiften er ogsaa i denne Prædiken Grundakkorden. — Historien er »det store Verdens og Tidens Hav, hvor Folkenes Slægter stiger og synker...«, mens Guds Ord altid kom »som en Strøm fra Livets Kilde og fra det evige Lys-Hav høit over Soel og Stjerner.« Romantikken præger Tankerne.

6. S. e. Trin. (6.7.1823) udmales Dødens Virkelighed og Gru trods alle Bobler og Drømme og Skygger (Kingotoner!). Irenæus' Forførelsestanke anføres, men i den er der intet Værn for Mennesket over for Dødens Dom. Det er der kun i Tanken om »Kvindens Sæd som knuste Slangens Hoved.« Men Prædikenen ender blindt med Ordene: »Den legemlige Død er da kun Slutningen —«. Stopper den op ved Porten til »de levendes Land«?

Paa 8. S. e. Trin. (20.7.1823) drejer G. Irenæus' Tanke om Barnet om til Selvanalyse: det at være Børn og gode Børn ved vi hvad er, »dersom der er noget Godt i os; thi vel har vi aldrig fuldkommen været det, men vi have dog i mangt et Øieblik følt hvad det er, i mangt et Øieblik for en stor Deel været det ... smaa i egne Tanker

... oprigtige og sanddrue ...«¹³⁾). Naturligt nok er Prædikenen ufuldendt og usammenhængende, da Irenæus' positive Tanker om Mennesket jo er kommet ind i en luthersk Tanke-Verden, hvor Mennesket og Gud ses som Modsætninger. Irenæus har her inspireret til et Modifikationsforsøg. — De følgende Prædikener er stærkt polemisk anlagte, idet G. dog midt i en af dem i forbigaaende kommer i Tanker om, at Guds Ord ogsaa skal bruges til at »oplyse og oplive, luttre og opbygge Troens Venner«!

At G. i denne Tid er under Inspiration af Irenæus' Bekæmpelse af den »falske Aandelighed« (10. S. e. Trin.), mærkes i de følgende Prædikener. Til 12. S. e. Trin. (17.8.) skriver han en Afhandling om Miraklerne, hvori han vil »byde alle de Guder Spot og Trods, som ei skabde Himmel og Jord.« Disse Guder hører hjemme i de luftige gnostiske Systemer, Irenæus bekæmpede, og virker temmelig »indførte« i de Tankegange, G. finder hos sine egne Fjender. Derfor virker denne Prædiken ogsaa mere indadvendt end polemisk. G. ræsonnerer med sig selv, — her paa rent udvendig Maade sat i Gang af Irenæus. »Meget hos ham var mig endnu for nyt eller for gammelt« (Th. M. XI S. 6).

13. S. e. Trin. er G. langt nede over »Tidens Ligegyldighed«, dens Sikkerhed »paa Afgrundens Bred«, dens »Følelseløshed ... for alt Usynligt«, dens »Blindhed, Døvhed og Stivhed, som truer med at forvandle hele Jorden til en Dyrehave, hvor Skabningen er det Eneste som endnu minder om Mennesket, hvor Ordet om aandelige Ting, denne vidunderlige Guddoms-Røst i Støvet er blevet som den tommeste af alle Lyde ... Ordets Tjenere ... maae fortvivle og kan kun med dybe Suk forrette deres Embeds-Giærning.« De, der er af Sandhed, er »de eneste, vi ønske at have Samkvem med, thi det er de eneste, som med os have deres Arvedeel i Lyset.« »Hvo som ikke elsker Loven elsker ikke Gud.« — G. selv elsker aabenbart Loven. Men det er der ingen Forløsning i. Det mærkes ogsaa paa denne Prædiken.

I Registreringen staar der om 14. og 15. S. e. Trin. (31.8., 7.9.): »var jeg borte.« Da han er vendt tilbage mærker man paa Prædikenerne indtil det nye Kirkeaar, at stærke Stemninger og nye Tanker brydes i hans Sind. Her vil det vise sig, hvilke Tanker der er den umiddelbare Forudsætning for »Dagningen«, hvis Komme han uden nærmere Kommentar forkynder 1. S. i Advent.

¹³⁾ I »Nyeste Skilderie« trykkes omtrent 3 Uger efter (9. Aug.) Artiklen om »Saxo og Snorro« i Anledning af Oversættelsens Fuldendelse. Her citeres

I 1827 kalder han Prædikenen paa 16. S. e. Trin. (14.9.) »Længselen efter Boligen gjort uden Hænder evig i Himlene.« Begyndelsen har antagelig ikke været benyttet paa Prædikestolen. Den er stærkt personlig. G. sukker mod Salmisten, der begærer at bo i Herrens Hus alle sine Dage: »Hvad er det for et Hus, kan det ogsaa oplades for mig?« Og han taler om »dette underfulde Menneske-Legeme efter Hans Lignelse, hvori det Levende, Usynlige boer som vi kalde os selv, som lader sig høre i Ordet, der udgaaer fra vore Læber og vandrer sin usynlige, vidunderlige Vei, ja, flyver som en Tankefugl fra Aand til Aand, fra Hjerte til Hjerte«. Det eneste, der kan løse den Skabelsens Gaade, som først Romantikken og sidst Irenæus har koncentreret hans Tanker om, er Ordet^{13a)}.

Det er den romantiske Arv, der gør, at G. nu taler om »Hjertets Længsler ... som vel enstund kan være os fremmede, men slumre dog i Hjerte-Kamret hos os alle.« Det er uvist, om G. her tænker paa sin rationalistiske Ungdomsperiode — eller om han tænker paa den allersidste Krisetid, den som nu finder stærkt Udtryk gennem det romantiske Indslag i hans Prædiken: naar vi er ene »med os selv med det Usynlige, som spørger og søger og sukker, som længes og trænges i Hytten« og vaagner, pinefuldt skildt fra »den rolige Bolig i Abrahams Skiød«, »da stiger Sukket, dybt som Længselen, da stiger det til ham, som boer i det skjulte, i det for Støv utilgiængelige Lys, hvis Skin vi skue overalt hvor Øiet sig henvender, hvis Varme vi føle i vort Inderste, hvis Flamme bæver i hver Tanke til det Evige, i hver Længsel og hvert Suk derefter.«

Her afbrydes dette Selvpogør, og Prædikenen begynder (antagelig forfra) igen med en personlig Henvendelse til Tilhøreren, og med vældig Tankeflugt skildres nu Livet uden Længselen efter det Evige — og det sker ved Kingos Hjælp: »... hvad kiæmper du med uden din egen Skygge¹⁴⁾), som du indbilder dig at overvinde, naar den viger

Ordet »Vorder smaa, at I kan voxe!« — med Tanken paa Børnenes Brug af Krønikerne (U. S. IV S. 194).

^{13a)} Wingren understreger, at »den irenaeiska tanken på verbum incarnatum omöjliggör en kontrastering utav gudomlig och mänsklig natur —«. Udgangspunktet er Johannesprologens Lære om Ordet (S. 113). »Gud är i sitt Ord, sin Son, och Ordet (= det gudomliga) verkar i sin gudomlighet på grund av att det hörs, d. v. s. paa grund av att det är mänskligt, jordisk, kroppsligt« (S. 114). Wingren illustrerer det med et Irenæuscitat om Guds Røst, der raaber paa Adam, ligesom den samme Stemme naar det syndige Menneske — og G. anvender netop dette Motiv 6. S. e. Trin.

¹⁴⁾ Jfr. »Far, Verden, far vel!«: »Det er jo kun Skygger ...«, »Det er jo kun Bobler« (Vers 2). »Ach! Yndist og Gunst, Du hastig opførte og faldende Dunst ...«, »Hvad est du ...« (Vers 6). — Ogsaa »i Abrahams Skiød« citeres jo i Prædikenen (Vers 9 ff.).

bag dig, hvad fryder du dig ved, uden blommende Bobler¹⁴⁾, som briste i Luften ... dit hele Liv [er] en Røg, en Damp¹⁴⁾ ... hvad er du¹⁴⁾, dersom dette Legeme, dersom denne Hyt[te] er det høieste, det ypperste, det deiligste, det lifligste Huus du kiender« — og du da dør! — Til den, der fornægter Længselen, lyder det: »Daare, falske Daare! ... Gud veed, du lyver, og vi veed det ... had ei den Længsel efter det Bestandige, Evige, om den end piner dig, lær heller at elske den og troe at hvad der er det Høieste og Dybeste i dig er ogsaa nødvendig det Bedste ... den er ei dit eget Værk, den er dig nødvendig indplantet af ... den usynlige Skaberhaand ...«.

Vantroens Revser har her drejet sit eget Selvopgør over i en ubehagelig Genre — en luthersk Bodsprædikants Prædiken for løgnagtige Daarer. Kun lidt af det karakteristiske er her citeret. Ubegageligst er det næsten at se Indledningen til »O deilige Land« dukke op i denne Ramme: »... hvert Menneske søger med Længsel i Bryst din smilende Kyst«. »O flygtige Drøm ... om Templet for Glæden i Taarernes Dal ...«. »O skuffende Drøm! Du skinnende Boble ...«. Digtet udspringer af hans Opgør med sig selv — og med Kingos Salme, hvis Talsmand han altsaa endnu paa dette Tidspunkt er, men som skærper Spørgsmaalet om Menneskelivets Betydning for ham. Men dette Opgør bryder sig Vej inden for en Ramme, i hvilken G. i Virkeligheden slet ikke er sig selv. Han tynges af Generationers Prædikestolstil, der nu brydes med et nyt Indhold, Romanikken. Det viser sig bl. a. derigennem, at G. nu siger »Længsel« i Stedet for »Lov« (som i den forrige Prædiken). Begge skal »elskes«. Skaberen indplantede en Genlyd af Loven, der blev skrevet i Sten paa Sinai, i hvert Menneskes Hjerte, ligesom Længselen er indplantet af den usynlige Skaberhaand. Det ene Ord er bibelsk-luthersk, det andet græsk-romantisk. Ordet Længsel bevirker imidlertid nyt Lys over det Menneske, som Irenæus har peget paa for G. Det hedder om Længselen, at »det høieste og dybeste i dig er ogsaa nødvendig det Bedste« — men den er altsaa ikke Menneskets eget Værk. — Denne Spænding mellem Lutherdom og Romantik bringes senere til Ro i Linierne: »I os selv er intet godt, hos os dog en Smule som det dybe Hjerte-Suk fra en Røverkule«.

Ja, Irenæus er den, der har gjort Problemet bevidst for G. Ved sin for G. nye Betoning af Mennesket som Guds Skabning har han fremkaldt den gamle Konflikt mellem de to Tankeverdener, G. har følt sig stillet imellem. Men hvis G. allerede paa dette Tidspunkt (14. Sept. — se S. 42) har læst Steffens' »Von der falschen Theologie und dem wahren Glauben«, er det muligt, at det nye Indtryk af hans Ungdoms Vækker har bidraget til at konfrontere ham med

Ungdomstiden og genkalde dens Lidenskab og Længsel. Steffens, som jo stærkt betoner Menighedens Betydning, kan i hvert Fald have inspireret til den nu følgende Udvikling af Kirkesynet.

Kirkesyn og Helligaandstro.

Hvordan Inspirationen gennem Irenæus' Antropologi og de nu ynglende Kirketanker virker sammen i denne Tid, er vanskeligt gennemskueligt. Prædikenerne svinger med Teksterne fra det ene til det andet Tema. 17. S. e. Trin. (21.9.) faar det tidligere dæmrende Kirkesyn en meget stærk Udvidelse. Tidligere Tilløb^{14a}) samler sig nu: i Guds Hus »gienlød Frelserens guddommelige Vidnesbyrd om, hvad der er i Mennesket, og hvad der er i Gud...«. Men denne Dobbeltthed varieres paa en ny Maade, idet dette Guddomsord modstilles Menneskeordet — Lovsangen. Den hører ogsaa til de »herlige Ting«, der ifølge Teksten er sagt i Guds Hus. — G.s gamle Problem, Mødet mellem Gud og Menneske, arbejder. Lutherdommen har ikke haft det forløsende Ord her, hvad G. ikke er sig klart bevidst endnu. Men dens Tankeverden slaar nu en alvorlig Revne. Gennem Kirkefædrene — der nævnes i Prædikenen, dog uden Navns Nævnelser — er, der, som vi har set det, kommet Lys over Mennesket; men det viser sig nu, at det, at G. saaledes tilslutter sig deres »Tro og Haab«, aabner for et nyt Syn paa Kirken. Steffens kan have peget paa Menigheden og dens Tro for G., — men G. er allerede før Mødet med hans nye Bog (se S. 42) naaet om bag Lutherdommen, til de ældste Fædre. Hvad han paa det sidste har lært af Irenæus, slaar nu Dørene op for Synet af Kirken gennem Tiderne, Kirken, der jo ogsaa var før Luther: »... den synlige Kirke og Menighed [er] kun en ringe Lignelse af den store vor Herres Jesu Christi usynlige Kirke og Menighed, den Kirke, hvis Grundvold er paa de hellige Bjerge, den Menighed som Aanden fra alle Verdens Hjørner i Tidernes Løb har forsamlet deri, ja af det aandelige Tempel, som ... er eet med Jesu Christi Menighed ... Dette er den sande Guds Kirke og Stad, hvori de herlige Ting ere sagde, hvori Christus er aabenbaret ... og hvor Menigheden i et Hjerte-Sprog, som Gud kun hører ... priste Faderens ... Kiærlighed. ... Naar Ihukommelsen [af dem] bliver til et levende Minde, da føle vi os omsvævede af de Herliggjorte ... da reiser Apostelen sig i Dagens Epistel udstrækker sine Hænder til hele Herrens Menighed, som var, som er, og som kommer, og vidner ... der er kun eet Legeme og een Aand ... , og det troende Hjerte

^{14a}) se 3. S. i Fa.: Rettelsen (se S. 19) og 5. S. e. Trin. (S. 33).

føler sig derved sammensmeltet med hele den store Menighed, indmuret i den levende Guds Tempel, indlemmet i det store, aandelige Legeme, hvis Hoved Christus er . . .«.

— Forsaavidt som jeg i det foregaaende har grebet det centrale i den Udvikling der i Løbet af 1823 tydeligt er foregaaet i G.s Prædiken, skulde Forklaringen paa dette Kirkesyns Gennembrud og Art altsaa være, at G. er blevet fanget af et nyt Frelsessyn: det er *Mennesket*, skabt i Guds Billede, der forløses af Lænkerne, af Selvraadhighedens Lænker. Irenæus har her uddybet Luther for ham. Og Irenæus er Apostlenes Lærling, staar i mundtlig Forbindelse med Johannes. Herved aabnes der for et nyt Kirkesyn, der indoptager G.s gamle af Romantikerne prægede Historiesyn: Historien er en Strøm gennem Tiderne. Den synlige Kirke er en Lignelse af den usynlige Kirke, hvor Fortid og Nutid mødes, Kristi Legeme.

Steffens' Fremhævelse af Menigheden kan have givet G. et Stød fremad, og man kan ogsaa hos Irenæus finde Steder, som kan have ført direkte frem til det nye Kirkesyn, og som uden Tvivl ogsaa senere kommer til at staa for ham som det afgørende han har fundet hos Irenæus. Men det er ikke i første Række en ny Forstaelse af Kirken G. er ude efter, saa lidt som det var Amerika, Kolumbus havde som Maal. Hans Grundproblem er Forholdet mellem Gud og Menneske. Det er her han fanges af Irenæus, og det fører saa det nye Kristendomssyn og derefter det nye Kirkesyn med sig. Det illustreres netop af den her citerede Prædiken, som *begynder* med at fremhæve, hvilken Forkyndelse der har lydt i Guds Hus: Frelserens guddommelige Vidnesbyrd om, »hvad der er i Mennesket og hvad der er i Gud«, den Dobbeltklang af Gud og Menneske, som derpaa varieres med Fremhævelsen af det »Menneske-Ord«, som svarer paa Guddomsrøsten: Lovsangen. »Det troende Hjerte« sammensmelter med »hele den store Menighed« og priser Faderens Kærlighed »i et Hjerte-Sprog, Gud kun hører«. Jo, Kirkesynet bliver levende, derved at *Mennesket* bliver levende. Og her spiller Irenæus saa igen ind i *Kirkesynets* Udformning.

Ogsaa Prædikenens Slutning viser, at det er Kirkefædrenes *Bekendelse*, der er det centrale i hans Tankegang. Han føler, at »Glæden ved at tænke paa de herlige Ting«, der har lydt i Guds Hus, kvæles, fordi Verden med Rette kan spotte over, at de *ikke* lyder længere. Og selv hvor de herlige Ting forkyndes, savnes det, Menigheden skulde svare: Lovsangen. »Ja, ja, hvor finde vi en Forsamling, som vil klynge, knytte, føie sig uadskillig til Herrens hedengangne Menighed, som vil i Aanden række den Samfunds høire Haand, og bekiende: vi er eet Legeme og een Aand . . . Jeg kiender ingen saa-

dan Forsamling, som vil i alle Maader vedkiende sig *de gamle Kirke-Fædres Tro og Haab* . . . « (fremhævet her).

I G.s nærmere Bestemmelse af denne Tro er det umuligt at sondre mellem Paulus-, Irenæus- og Luthermotiver. Det drejer sig om en Bekendelse til Kristi Navn, til Retfærdiggørelsen og Saliggørelsen i ham: »Han er aandelig i os og vi udi Ham, eet med Ham«. Luthermotivet »med os han bytter saa underlig« har han genfundet hos Irenæus, og naar det nu følger her, har det uden Tvivl vundet i Dybde, ligesom Paulusordet om Levendegørelsen i Kristus (Ef. 2,5), der ogsaa nævnes. I sin nye Stemning taler G. om »Christi Menigheds gamle Troe«, »hvis kiærlige Tilegnelse, hvis kraftige Virkning, hvis levende Udtryk vi i hvert Fald finde glade i vort Inderste«. Bagved (men ikke direkte i Ordene) ligger en ny Erkendelse: han har ved at komme bagom Lutherdommen faaet nyt Lys over »det menneskelige« og derved over Troen. Det er det *skabte* Menneske, der er eet med Kristus og er blevet »deelagtig i hans Guddom«, — maaske det mest karakteristiske Udtryk i den nærmere Bestemmelse af Fædrenes Tro og Haab. Irenæus har paa ny Maade gjort Paulus og Luther levende og nærværende for ham.

Saa skal da Helvedes Porte aldrig faa Overhaand over Menigheden! Bekenderne bliver maaske færre i Tal — men Hyklerne bliver ogsaa færre! Og selv om der kun er to eller tre Bekendere, staar alle de døde i Herren bag dem, Englenes Millioner! — Det nye Kirkesyn ruster paa denne Maade G. til Kampen. Prædikenen slutter: »Det Kirkesamfund hvor Jesus er Præsten og Aanden Forsanger, det Legeme, hvori Herren er Sjæles Gud lad os samles og blive deri evindeligt.«

Paa Baggrund af dette nye Syn har G. imidlertid nu Raad til ogsaa at være forsonlig! Næste Søndag, hvor han ser i Øjnene, at Fjenderne nuomdage falskelig skifter Farve og paakalder Frelseren for indefra at undergrave »Huset paa Klippen«, undskylder han ligefrem, at de udgiver sig for at være Kristne. Ydre Grunde kan jo have faaet dem til det: Erkendelsen af Jesu Kristi store Gerninger i Menigheden, Troens Virkninger paa Jorden, Forsynet over Kristi Kirke, den Guds Kraft, der har fulgt Korssets Ord fra Land til Land og fra Slægt til Slægt — kort sagt alle de ydre Vidnesbyrd, som G. selv i Tvivlens Tider sikkert har klynget sig til! Dem ser han nu paa fra et fastere Stade. Ud fra sit nye Kirkesyn taler han nu om de »syttten christne Aarhundreder«. — Prædikenen er iøvrigt mat.

I en Konfirmandprædiken (!) fortsættes derpaa (19. S. e. Trin.) Betragtningerne over Irenæus' Forførelsesmotiv: de vildfarende Ly-

ster kan Gud umulig have indplantet i os, »thi han kan ikke stride mod sig selv, ei nægte sig selv, dette gamle Menneske er ikke det ældste, er ikke det, Han skabde i Begyndelsen i sit Billede, efter sin Lignelse, men det ulydige i Synden nedsjunkne Menneske, som faldt fra sin medskabte Høihed og tabte sin Herlighed . . .« ved sin egen Skyld. At fornyes vil derfor sige at »blive paa Ny hvad man engang har været, men holdt op at være . . . fornyes . . . efter Hans Billede som skabde os«, til barnligt Sindelag og kærlig Lydighed. I Troen paa Jesus Kristus, »det ny Menneske, den anden Adam«, giver Gud os »sin Hellig-Aand, som omskaber og fornyer os«. »Det er det store, ubegribelige, men sikke Evangelium . . . hvis Velsignelse ogsaa I har annammet i Daaben«. Kræfterne til at fornyes efter hans Billede skænker han. Men et oprigtigt Forsæt om at aflægge det gamle og iføre det nye Menneske, »det vil han finde i eders Hjerte«.

Prædikenen paa 20. S. e. Trin. (12.10.1823) bekræfter, at dette Syn paa det faldne Menneske er Forudsætning for Tankerne om den forestaaende Opvækkelse af Menighedens Lovsang. Den tilsyneladende hensovede Menighed skal »mindes om, hvad vi i Christus Jesus skabdes til at være . . .«. Kun gennem Oplysningen om, hvad vi skabtes til at være, kan Menigheden vaagne op. Her ligger Tanken om »Menneske først, og Kristen saa« paa Spring, dog ganske uden den Polemik mod Lutherdommen, som senere foranlediger denne Formulering. Og foreløbig staar det meget uklart for G., hvad det betyder. Det er Rationalismen han er ved at bekæmpe — i dens kristne Forklædning. Det tilslører hans eget endnu latente Opgør med Lutherdommen, hans eget indre Forsøg paa at faa Lys over »det menneskelige«.

Denne Uklarhed giver sig nu i denne Prædiken et højst ejendommeligt Udslag. Irenæusinspirationen m. H. t. Lyset over det skabte Menneske fører nemlig nu til nyt Lys over det Fædreland, han som Menneske er saa stærkt bundet til, men hvis Plads i hans kristne Tankegang har været ham dunkel. Dets Opvækkelse har han ofret mange af sine Kræfter, men forgæves. Nu stiler han mod en Opvækkelse af Menigheden. Er der nogen Sammenhæng mellem disse to Opgaver? Det er hans uudtalte Spørgsmaal. Det første Varsel om Løsningen i »Nyaars-Morgen« møder vi nu — i en mærkelig Anvendelse af Fædrelandet som Lignelse, som et Billede paa Kirkens Liv og den Kamp, G. fører mod dens Fjender. Hele »Lignelsen« skal citeres, fordi den er et livfuldt Tegn paa en begyndende Frigørelse og Afklaring i Forholdet mellem Danskhed og Kristendom i G.s Tankegang. Man mærker, hvordan Lignelsen er paa Vej

til at blive mer end Lignelse: en Kærlighedserklæring med et Program for hans danske Virksomhed!

I Modsætning til for et Par Uger siden angribes nu Verdens Børn for den Snildhed at udgive sig for at være kristne. »Naar vi vil have en levende Forestilling om vor egen Skyld og Fjendens Snildhed, da behøve vi blot at laane en Lignelse af hvad der naturlig staaer os klarest for Øie og ligger os nærmest paa Hjerte, af vort naturlige Fæderneland. Ja, Danske Christne! ligesom vi i Christi Kirke og Menighed have et himmelsk Fæderneland, saaledes har vi et jordisk paa disse Øer og Tunger i Havet, som kun løselig forbundne med den øvrige Verden, altid ringeagtede, ofte hadede og forurettede, stundom, for Verdens Øjne af Fjender opslugte, men dog hidtil stedse ved Herrens Haand udfriede, underlig opholdte, vi har i dem, i vort jordiske Fæderneland med disse Vilkaar, med de deilige, sangfulde Skove, de yndige Sletter og frugtbare Marker og selv med den øde, vandløse Hede, der fra Verdens Side, som en tom rovgierrig Kæmpe-Haand griber ind i vort Land, vi har i det gamle, af vore Fædre fra Arildstid beboede, elskede Dannemark et inderligt kiært, et underlig klart og levende Billede af Christi Kirke, som vort aandelige Fæderneland, og nu, mine Venner! sæt nu, det var skedt, at Danmarks gamle Fjende havde indtaget Landet, ja selve Hovedstaden¹⁵⁾, besaaet vore Marker med Hejre og Klinte og Agerkaal, fyldt dem med Spurve for Lærker, fyldt vore Kyster med Maager for Svaner og vore Skove med Gøge for Nattergale, afskaffet alle gode gammel-danske Love og Skikke, afskaffet al offentlig Brug af Moders-maalet, gjort os og vore Børn til Trælle, sæt, at alt dette var lykkedes Fjenden og at han saa ovenikøbet paastod, at han og hans Haandlangere var Kongens bedste og troeste Tjenere, de ægte Dannemænd, de rette Danske ... maatte vi da ikke ... bekiende, at Fjenden havde handlet snildelig ... maatte vi ikke skynde os at kiøbe den beleilige Tid og benytte Morgenstundens Munterhed, Opvaagnelsens første lyse Øieblikke til at flokkes som Fædrenes værdige Børn om vor rette Konge, vor gamle Konges Søn, kæmpe mandelig for ham, for Fædres Land og Moders Maal, med det faste Forsæt at segne eller sejre under Dannebrog, at leve eller døe som Dannemænd!«

Det, som er skildret i denne Lignelse, er sket »med vort aandelige Fæderneland, med det herlige Land ... der gik i Arv til os fra troende Fædre ...«. Derfor maa vi nu »fatte det urokkelige Forsæt ... soleklart at bevise, ikke de, men vi ere Christne«. — Afklaringen har altsaa stillet G. over for en bestemt Opgave. Han nævner selv

¹⁵⁾ En kortere, kasseret Skildring af Indtagelsen er her valgt.

Balle som Forgænger, men i Virkeligheden er det vel Irenæus' Kamp »mod Kætterne«, der inspirerer ham, ligesom han gennem ham har fundet det Stade, hvorfra han vil kæmpe. »I maa overlade Navnet af Christi Kirke og Menighed til os, som vedkende os den Troe, der fra Apostlernes Dage er prædikedet for alle Folk i hans Navn ... [ellers] vil vi strides derom, med aandelige Vaaben ... og lade saa dem hedde Christne, der klarest bevise, de er det«. Vi har svoret den hellige Ed »at stride for vor Herres Jesu Christi Evangelium til Døden ... Vi vil bede ham opfylde og oplive os, saa vi lære og lystes ved igen at sjunge Psalmer og Lovsange og aandelige Viser ...«.

Lovsangen er det endelige Maal. Men først skal Kirken altsaa genrejses. Der er Triumf over denne Prædiken. Den er omtrent samtidig med et af de første utrykte Udkast til Forsvarsskriftet. Prædikenen er holdt 12. Okt., og 16. Okt. daterer han sin »Lovtale« (fasc. 98) — hvor Balle ogsaa nævnes. Man kan spørge om den direkte Anledning til dette Kampraab, og det er da naturligt at gætte paa, at det er Steffens' Bog, der spiller ind. I et uafsendt udateret Brev til Steffens i Anledning af Bogen (Br. II S. 70 ff.) omtaler G. et Sted sin lille »halvandetaars Dreng«, der fødtes 14. April 1822. Brevet er altsaa skrevet omkring 15. Oktober 1823, maaske samtidig med Prædikenen til 20. S. e. Trin. (12.10.). Derfor kan Bogen jo godt have virket allerede 16. og 17. S. e. Trin. Talen om den konkrete Menighed (17. S. e. Trin.) er sikkert steffensinspireret, ligesom Tanken om Enheden i den kristne Bekendelse, der fremhæves saa stærkt 20. S. e. Trin. Naar G. den følgende Søndag (19.10.) sidestiller Læg og Lærd som Guds Medarbejdere, staar Steffens umiskendeligt bag. — I denne stærke Brydningstid er G. uden Tvivl stærkt paavirkelig, og det maatte gøre et stærkt Indtryk paa ham, at hans »poetiske Barndoms Lærer« (Brev til Ingemann 5.10.1823) meldte sig offentligt som nylig overgaaet til gammeldags Kristendom. Muligvis er det Aarsagen til Ordene om »Morgenstundens Munterhed, Opvaagnelsens første lyse Øieblikke«, der ikke hører hjemme i Danmarks-lignelsens egen indre Sammenhæng, men vidner om nyt Kampmod hos G. selv.

Som nævnt peger Lignelsen frem mod »Nyaars-Morgen«. Men har den nogen Forbindelse med det Digt om de levendes Land, som ellers saa mange af Prædikenerne i denne Periode stiler imod? Ja, det er et Spørgsmaal, om ikke netop Lignelsen bidrager til at konkretisere Tanken om Abrahams Skød (16. S. e. Trin.), jfr. det Spørgsmaal til Tilhøreren, som denne stærkt bevægede og ufuldendte Prædiken munder ud i: »... føl om ei med Tro paa ham de evige Boliger oplades for dit Blik.« Danmarksbilledet kan være blevet et Spejl for

disse Boliger, for det aandelige Fædreland heroventil, »det herlige Land, der gik i Arv fra de troende Fædre.« Landet er ved at tone frem af Disen, efterhaanden som Skaberværket belyses — og nu dette Stykke Skaberværk, der hedder Danmark. Ifølge selve Prædikenens Ordlyd (Morgenstundens Munterhed) kan man desuden sige, at »Dagningen« allerede nu begynder. Denne betydningsfulde Prædiken siger mere om, hvad der ligger i »Gennemlyningen« end selve Adventsprædikenen.

Til 21. S. e. Trin. (19.10.) skriver G. en ufuldendt, stærkt polemisk Prædiken om Djævelen. Her er Apologeten i fuld Rustning: »I Daarer! naar vil I blive kloge?« Vi maa »nedlade os til deres Fatte-Evne.« Vel er han ikke, hverken i eller uden for Kirken, af dem, der idelig fører Djævelen i Munden, som om han var deres Skytsaand, men ogsaa i dette Stykke vil han dog bekende de kristnes Tro den første Gang Teksten gav ham Lejlighed dertil! Det kommer ikke an paa, hvor meget den enkelte kan begribe af Troen, »Spørgsmaalet er kun om, hvad der er eens for alle, hvad der skal troes ligedan og ligefuldt af den Lærde og af den Læge, af den Vise og den Enfoldige af den sidste som af den første Christne i Verden...«. Irenæus og Steffen rækker hinanden Haanden i G.s kirkelige Enhedstankegang.

Næste Søndags Prædiken er den hidtil stærkeste Bekendelse til Helligaandens suveræne Gerning i G.s Forkyndelse. I de her gennemgaaede Prædikener dukker Helligaandsmotivet af og til op i Katekismusudformning. I denne Prædiken dominerer Helligaanden helt som Subjekt for Frelsergerningens Begyndelse og Fuldendelse — til Trods for, at Teksten (Fil. 1, 6—11) ikke direkte omtaler Helligaanden. Subjekt er her snarest Gud (jfr. 2,13). Det er næppe Irenæus, der staar bag. Motivet er ikke karakteristisk for ham. Snarere kan det være Steffens, idet G.s førnævnte Brev til ham netop begynder med at præcisere Enigheden med ham paa dette Punkt: »Hvad Ordet og den sig i Ordet klarlig for Troen aabenbarede Aand som den eneste sande Christendoms Kilde, der udelukker hver anden af hvad Navn nævnes kan, hvad dette angaaer, da skønner jeg ei rettere, end at vi er enige...«. Hermed stemmer ogsaa, at Prædikenen specielt betoner, at Kristi Aand er Menighedens eneste Sjælesørger, er det baade for »Lærde og Læge« — et Steffensmotiv. Kun han »gjør os til sande Christne,« kun han »gjør levende,« og det alene er »vor Trøst paa hele vor Pillegrimsfærd til det hellige Land, til de evige Boliger...«. — Her er der et direkte Udtryk for, at det er Pilgrimstanken, som er det inderste i den Lutherdom, G. endnu hylder — men som han har kæmpet med i 1823, inspireret af Irenæus. Vi skal se, hvor langt

Opgøret har ført ham i Begyndelsen af 1824, i Digtet om det attraaede »hellige Land«.

Om Digtet minder Prædikenen bl. a. gennem Ordene om »at Kraften ved hvilken vi leve, troe og haabe er ikke af os selv,« men af Gud, » som gav sin Hellig-Aand i os.« Selv »naar den kraftigste Gierning skedte i os og ved os,« skulde vi »falde paa vort Ansigt og bekiende . . . dig Herre hører Æren til og os vore Ansigtets Blussel.« Da Josva havde forladt Israelitterne efter Erobringen af »det forjættede, deilige Land«, da var de hjælpeløse, indtil Herren paany opvakte Helte, paa hvem hans Aand hvilede. Tanken fra hans romantiske Ungdom om »Landet bag Hav« indgaar her Forbindelse med Billedet af Israelitternes forjættede Land. »Landet« samler konkrete Træk til sig fra alle Kanter! — Prædikenen slutter med at parallelisere Guds Skabergerning (Gen. 2) og Aandens forvandlende Gerning i Hjertet, der først skaber Lys, »derefter Liv og Fred i Aandens Verden som i Legemets og dette Liv skal være Kiærligheds Liv . . .«. Kun her aner man Irenæus Indflydelse — som Antydninger, der ikke hører hjemme i denne usædvanlig helstøbte paulinsk-lutherske Prædiken. Den paafølgende Prædiken paa Allehelgensdag, efter Traditionen med Luther som Tema, staar ikke paa Højde med den, men skal nævnes, fordi den fremhæver Luthers barnlige Tro og »den barnligste« af alle hans Bøger, hans Børnelærdom, som han har lært at skatte »siden jeg lærde, vi maa blive smaa igien, om vi vil ellers voxe.« Irenæus har lært ham at skønne yderligere paa Luther! Iøvrigt lægger G. sikkert her sin nyvundne Erkendelse af Vækstens Lov tilbage til 1810, Overgangen til Luther. Det vilde i alt Fald stemme godt med hans øvrige Tilbageblik.

Dagningen.

Saa er der kun een Prædiken tilbage, før vi naar Adventsprædikenen. To er nemlig forsvundne, til Trods for at de nævnes i G.s Prædikenregistrering: 24. S. e. Trin. »Aandelig Visdom i Ydmyghed og Kiærlighed« og 26. S. e. Trin. »Aandens Udslukkelse — et vigtigt Ord«. Den, der findes, er 25. S. e. Trin. (16.11.): »Det trøstelige Haab et Trøstens Ord — vi skulle være med Herren.« Den gennemlyses af »Dagningen«, af den Erkendelse, der har ændret hans Kristendomssyn. Det er som om han den næstsidste Søndag i Kirkeaaet opsamler, hvad han har opdaget i Aarets Løb. Temaet er Udødelighedshaabet, men dette romantiske Tema er indsmeltet i den bibelske Tankegang med Irenæus' Hjælp. Bibelen er det Spejl (Ordet

forekommer flere Gange), hvor Haabet finder Næring. Skabelse og Fulddendelse er de Poler, hvorimellem Haabet finder sig selv.

»Fra Sønnen, som er Sandheden, Lyset med Livet, fra ham faldt vi, da vi syndede, og beholdt af det evige Liv til hvilket vi i Ham vare skabde, og som aandede i os, da Mennesket blev til en levende Sjæl, beholdt deraf kun den dybe, dunkle Længsel, intet timeligt Liv, var det og Aartusinder kan tilfredsstille, denne grændseløse Lyst til Livet, som, selv naar den synes forsvundet, dog er tilbage i Dødens Frygt.« Her er hans Ungdoms Trang til Liv forstaaet som Skaberens Værk. Hans Ungdoms Længsel har, som vi før saa det, fundet sin Plads i hans lutherske Prædiken.

Bestod vor Kristendom nu kun i »Oplysningen om Gud og Mennesket« og den deraf udspringende Frygt for at fortørne den Almægtige, ja »var Christendommen et Lys uden et Liv, var Haabet ikke med, Udødelighedshaabet, da maatte vi fortvivle. Det føle vi, naar Lyset opgaaer for vor Sjæl, og Hjertet føler endnu ikke Livet, det lærer vi, hvergang Haabet skranter for os«. Da fristes vi til at misunde Verdens Folk deres dyriske Glæde ved det nærværende. — Mange af de foregaaende Prædikener har unægtelig vidnet om denne Haabets Skranten, ikke mindst gennem Revselsen af Verdens Børn. Hans Sind var delt. Det begærede jo at »føle Livet«.

G. modstiller derpaa, »hvad der ei kan lyde i Forkrænkeligheds Land«, med det at »beskrive Udødelighedens hellige Land, med Livsens Vandens klare Flod« og at »udtrykke med værdig Taksigelse den Fryd, som kan aldrig udtømmes.« Dette skal »være vort Evigheds Arbejde i Hvilen og Skyggen under Livets Træ, naar vi drikke den ny Vin...«. Der, i »det sande fuldkomne evige Liv i Guds Kiærlighed« skal »vor Guds-Kundskab ... blive som Hans Menneske-Kundskab ... ja som Hans Guds-Kundskab ...«. — G.s stærke Livstrang søger at fravryste Evigheden dens Hemmeligheder. Paradisbilleder og nytestamentlige Billeder veksler. Skabelse og Fulddendelse korresponderer. Vi skal naa til at se til Bunds i baade Menneskets Gaade — og »Guds Dybheder«. Hans Livstrang er ikke mindst en Trang til at erkende alt. Poetisk naar han et Par Maaneder efter frem til Synet af de levendes Land.

Paa Grund af Haabet er »en Christen dog alt her i Verden ... det lykkeligste Menneske...«. Det er nedlagt i os alle, da vi skabtes i den første og ved Daaben genfødtes i den anden Adam, »for at det skulde spire og voxe og blomstre.« — Irenæus har knyttet Forbindelsen for ham mellem Skaberen, der skabte Verden — og Livstrangen, Udødelighedshaabet, Længselen. Og det er det, der styrker ham til en Dag at digte Kingo om. »Far Verden, farvel —« mangler

Skabelsesperspektivet. »De levendes Land« er derimod Skaberværkets Fuldkommengørelse.

Det er dette Perspektiv, der aabenbart har fornyet G.s Bibellæsning: »... o velsignet være dog Herren i al Evighed for de dybe, de delige, de levende Ord, han efterlod os! De er Liv og Aand ... det kan vi see, naar Lyset opgaaer for vort Øie, ja udbryder af de hellige Skrifter selv, af det kun skindøde Bogstav, Guds egen Finger skrev, udbryder som giennemskinnende Klarhed.« Vi som er det ny, ikke det gamle Testamentes Børn, fordi vi har »den fuldkomne Herligheds Haab, bruge stor Frimodighed i vor Tale, vi som skue Herrens Herligheds det aabne Ansigt, som i et Speil, og forvandles efter det samme Billede, som af Herren, som er Aanden.« — Blandt Forudsætningerne for baade »Dagningen« og Digtet er det Billedsyn, som her bryder igennem og præger hans Bibelsyn, samtidig med at Skaberværk og Udødelighedshaab forbindes. Bibelen, Spejlet er Midleren, jfr. G.s poetiske Billedsyn, for hvilket det synlige spejler det usynlige (se Toldbergs Bog). Iøvrigt er de forskellige Tankesammenhænge, der her mødes, ikke klart konfronterede. Men det er jo ikke heller at vente — Grundtvig var først og fremmest Digter, og Gæringen er i denne Tid saa udpræget som paa kun faa andre Tidspunkter i hans Liv: »Ja ... vi maa vel føle det med hellig Forundring og hjertelig, ydmyg Taksigelse, hvorledes Lyset nu, naar vi stirre vist paa Skriften, udvælder, oplyser, omskinner, giennemstraaler, og fordi det er Livets Lys, giennemgløder os, forvandler vort Haab, som er Guds Rige inden i os, fra Dunkelhed til Klarhed over Klarhed ...«. — Ordet »nu« vidner om det personlige Gennembrud. Og at Kingo spiller en Rolle i hans Grunden over den overleverede Lutherdom er der et Vidnesbyrd om i denne Prædiken. Den Afklaring, Udødelighedshaabet naar til i denne Prædiken, mærkes paa en stærkt grebet Gengivelse af første Vers af »Som den gyldne Soel frembryder« med følgende Tilføjelse: »Ja, saa forklarer sig i Christo vort Udødelighedshaab, det evige Livs uforkrænelige Haab.« Det er sin Ungdoms Romantik G. har villet konfrontere med og forsvare over for Lutherdommen. Det synes nu at være sket — og det er maaske den egentlige Grund til »Dagningen«.

Uden Foranledning af Teksten kommer G. derpaa for anden Gang i Prædikenen ind paa Lignelsen om Sædens Vækst, der afspejler det, som er sket i ham i den sidste Tid. Sæden, Udødelighedshaabet er blevet nedlagt »her i Aandens Jord, i Støvet af Jorden opreist og skabt i den Eviges Billede, efter Hans Lignelse ... naar det bliver Nat, da er det for os, som Han sover, den Sædemand og glemmer at vogte og vande og give Væxt til det, han plantede, naar

det igien bliver Dag og han kommer at se til sin Ager, da mærke vi vel, at han glemte den ikke ... Sæden, som blev høj, før vi det vidste, den maa have voxet om Natten, langt meer end om Dagen ...«.

Prædikenen slutter med at fastslaa Forbindelsen mellem den enkeltes Erfaring heraf (hans egen!) og Menighedens: »Saa er det med hver Christen og saa med hele Menigheden, med det hele Legeme, som med alle Lemmer, og er det saa ... da nærmer Høsten sig med stærke Skridt; thi nu kan vi se, at Sæden er blevet høj og Haabet klart.« Nu skues »Lignelsen af ham, som kommer ...«.

Hvad er der da sket i Løbet af Kirkeaaet 1822—1823? Hvordan er G. naaet frem til sit Menighedssyn og til det nyfødte Bibelsyn, hvorigennem Ordene er blevet levende og Aanden har opvakt »det kun skindøde Bogstav«? Svaret antydes i Slutningsordene, der i kort Form samler, hvad G. har lært ved at blive stillet over for Irenæus' Syn paa Mennesket skabt i Guds Billede. Hos ham — der stadig ikke nævnes — har han lært at se »de underfulde Veie, hvorpaa han ... førte det faldne Menneske giennem Ørken tilbage til sit Paradis og frem mod det ny Jerusalem, som er heroventil!« Det afgørende nye er Ordet »tilbage«. Tilbage — og saa frem! Her har vi Irenæus' Hovedindsats i Grundtvigs Tankeverden. Maaske føler G. det nye som en Slags »Johannes-Aabenbaring« — Johannes var jo Irenæus' Kilde (og Irenæus i det hele taget jo kun en Bibelens Bekræfter!). I hvert Fald slutter Prædikenen med de samme tre Ord som Aabenbaringsbogen: »Aanden og Bruden siger kom, ja kom Herre Jesus!«

Da G. skriver Fortalen til »Nyaars-Morgen«, mindes han 1. Søndag i Advent som den Dag det gennemlynde ham, at Natten var forgangen og Dagen kommet nær. Erindringen er knyttet til Dagens Tekst og vel til den Stemning, der bærer Prædikenen, men som jo springer ud af en forud vunden Klarhed. Vi har jo set, at Dagen allerede var begyndt i det foregaaende Kirkeaaes Slutning. Ikke mindst den næstsidste Søndag i dette Kirkeaar (25. S. e. Trin.) er G. fuldt paa Højde med Stemningen to Søndage efter — og siger meget mere om Dagningens »Indhold.« Af det, som er gaaet op for G. i Løbet af 1823, omtaler han i den berømte Prædiken kun eet: »Oplysning er den Helligaands Gierning«. Derimod ikke, *hvad* han er blevet oplyst om. Holder man sig blot til denne Prædiken, forledes man til at sige som Rønning (III S. 27): »Det der foregaar hos Grundtvig i Advent 1823, er ikke et nyt religiøst gennembrud; i hans kristelige tankegang foregaar der ingen forandring. Det, der sker er, at natten den sorte, mismodet, skrider under, og at dagen

hin klare, håbet, oprinder — inde i hans sjæl.« Med denne effektfulde Tankestreg adskilles imidlertid, hvad der hos G. altid hører sammen: hans »Sjæls« Oplevelser og den Erkendelse, den Klarhed, han kæmper for at naa til, og uden hvilken intet Haab oprinder for ham.

Der findes foruden Prædikenerne endnu nogle Vidnesbyrd om den Erkendelse, G. var naaet til i Trinitatistiden 1823. Den sidst refererede Prædiken holdtes d. 16. Nov. D. 21.11. skriver han et Brev til G. P. Brammer (Br. II S. 68 ff.) og kritiserer her tre tilsendte Højtidsprædikener af ham. Ogsaa her knytter G. den Oplivelse, han selv har erfaret, til Helligaandstroen, den Tro paa »den Hellig-Aands Personlighed«, som Brammer mangler, og hvorfor hans Prædikener mangler »det Liv, kun han kan give.« »Uden denne Tro er Ordet dødt for os.« »Der er et Kæmpe-Skridt imellem Indrømmelse af Ordets Sandhed og levende Tro derpaa, som fra Døden til Livet, og skulde vi selv gjøre det, da skeete det aldrig...«. Naar Brammer lærer af forstaa det, — »snart skal De da, med Guds Hiælp, see det dages, og føle Dem oplivet, idet Ordet bliver levende for Dem og i Dem, da bortfalder det Stive, Tvungne, snart for Ængstelige og snart for Dristige i Bekiendelsen og i Forkyndelsen efterhaanden som af sig selv, thi Ordet stræber da at samle Alt i Hans Erkiendelse, i Hvem det er samlet af Gud i Christo Jesu, vor Frelser, vor Herre, og vort Hoved.« G. insisterer paa, at Brammer skal bruge »det personlige Pronomen *han*« om Helligaanden. Det gjorde han selv i Helligaandsprædikenen 22. S. e. Trin. og selvfølgelig nu paa 1. S. i. Adv. Det Gennembrud m. H. t. Helligaandstro, som Brevet (21.11.) og Adventsprædikenen (30.11.) dokumenterer, foreligger altsaa allerede 26.10. Der er ingen ny Erkendelse i »Dagningen«.

Det Sted i Prædikenen, hvor G. stærkest nærmer sig en Indholdsbestemmelse af »Dagen«, er Beskrivelsen af de vantros Situation, »naar det er Nat for deres Øjne, ingen Sol paa Himlen, intet Lys i Graven, ingen Glæde i Herren, ingen levende Tro paa den Klarhed, han havde hos Faderen, før Verdens Grundvold blev lagt, intet levende Haab om at skue den, at vandre med ham i de levendes Land.« (Begtrup S. 55). Kun, naar alt dette er nærværende »kun da er vi oplyste, kun da smiler Dagen os i Møde.« Gennem disse Ord føres vi tilbage til Prædikenen om Udødelighedshaabet (22. S. e. Trin.) og til den om Aandens Virken (22. S. e. Trin.), som alene gør levende i »det forjættede, deilige Land.« Hans Ungdoms Haab og hans lutherske Tro har fundet hinanden. Derfor er Dagen kommet nær. (Om kristen Tro og Haab se dog S. 9).

Foraar i Vinternatten.

Den vundne Klarhed præger ikke det nye Kirkears Prædikener, saadan som man kunde have forventet det. Man kunde forklare hans svingende Sindsstemning af den manglende Modtagelighed for hans Forkyndelse, som saa aabenbart piner ham. Han venter, at Menigheden skal begynde en ny Lovsang, — men der er ikke noget at sige til, om hans Tilhørere har forholdt sig passivt undrende over for hans Adventsprædiken og iøvrigt ikke har kunnet følge med i den sidste Tids Opdagelser. Hertil kommer Tidernes Tryk, som G. Gang paa Gang vender tilbage til paa Prædikestolen. Næringsssorgen tager Folks Tanker¹⁶⁾.

Der kan dog ogsaa være andre Grunde til G.s Strid med Prædikenen. Den vundne Klarhed kan have haft et for skrøbeligt Fundament. I denne Tid arbejder han med sit Forsvarsskrift for Kristendommen, og det vil ikke gaa. Han kasserer Udkast efter Udkast.

Stemningen er paa Nulpunktet Juledag: »Hvor dybt end Toner i vor Lovsang er sjunket, saa vi egentlig kun sige, at vi burde være glade, burde juble, hvis vi kunde, det føler vist Enhver, som har Hjerte for Engle-Røsten og for Jule-Glæden, og desværre, vi maae bekiende at de lave Toner udtrykker bedst hvad vi føle; thi naar Glæden er kun ringe, naar Hjertet er koldt eller dog kun lunkent, hvad hjælp da vel de høje varme Toner, da var de kun et Mundsveir ... Men ... vel maa vi betænke, at Tonerne kan nu ej dale meer, uden at synke i Jorden, ... saa nu maae Lovsangs-Tonerne snart enten stige paa ny, eller ganske forstumme.«

Temaet i Adventstiden har været »den enstemmige Bekendelse«, et Tema, der udspringer af G.s Opdagelse af Kirkelegemet paa 17. S. e. Trin.: »... vor Bekiendelse skal være almindelig, aabenbar, godvillig og glad ... skal ikke være død, men levende, ikke tvungen, men godvillig« jfr. Befrielsen fra det »stive og tvungne« i Brevet til Brammer. — Det er Menighedens enstemmige Bekendelse han tænker paa, — han bryder med det hierarkiske Kirkesyn: »med een Mund« skal Gud prises. »Langt anderledes har det været i de sidste Dage, da vi almindelig indbildte os, det var kun Præsterne, som skulde bekiende Herren mellem Hedninger.« (2. S. i Adv.). Her mærkes det Indtryk Lægmanden Steffens' Bog har gjort paa ham. Næste Søndag er hans Emne, »hvordan der igien kan blive Enighed

¹⁶⁾ — Prædikenen paa 7. S. e. Trin. 1823 tænkte han paa at udgive (Tekst: Bispningsfortællingen!) med en Fortale om verdslig Bekymring. Begtrup formoder (1825 S. 34), at G. i Stedet for har ladet Digtet »Næringsssorgen« trykke (Nyeste Skilderie 2.8.1823).

mellem de Christne,« — »nu ... da vi veed, at vor Gud er ... ikke Splids men Enigheds, ikke Forstyrrelses, men Freds Gud.« Men saa kommer Vanskeligheden — adskillige Overstregninger viser, at han søger efter det rette Udtryk for at »tro eens paa Christum.« Han har vel ment, at Vanskelighederne var løst gennem Aandens Levendegørelse af Skriftens Ord (25. S. e. Trin.) og hans egen Tilsegnelse af »det underfulde, stærke, prophetiske Billedsprog« (4. S. i Adv.). Men eet er endnu Evangeliets Forkyndelse — og et andet den teologiske Bestemmelse af dets Indhold! Den apologetiske Forpligtelse nager. Den er for ham selv en Hindring for Lovsangens Gennembrud.

Som om han vil paakalde Aandens Bistand, spærrer han (S. efter Jul, en meget kort Prædiken) de latinske Bogstaver, med hvilke han gengiver Haggais Ord til Zerubabel om i Tro paa Herrens Aand ikke at frygte: »... Jeg vil fylde dette Huus med min Herlighed ... dette det sidste Huses Herlighed skal blive større end det førstes ...«. Men Hindringen er, at »Synden er Folkets Fordærvelse«.

Nytaarsprædikenen begynder med en kasseret Klage over Tiden, — hele Verden er »en stor Jammer-Dal.« Men det maa snart blive anderledes: »... der er endnu en Nyaars-Morgen hvorefter vi maae sukke og længes ...«. G. maatte vente et halvt Aar endnu paa sin egen Bekendelse til denne Nyaarsmorgen. Men allerede det, at han begynder igen paa Prædikenen, betyder et stort Skridt fremad: »Naar vi ret betragte Menneske-Livet i Herrens Lys, da finde vi, at det store Evigheds Nyaar kun for Støvet, ei for Aanden ... er et nyt og andet Aar end det christelige ... som alt er oprundet.« Evigheden er en Fuldkommengørelse af det aandelige Menneskeliv. Irenæus' Væksttanke overføres paa det aandelige Livs Aarstider. Evigheds Nyaar er »en evig Sommersolhvervs Dag«, en Midsommer og en Høst tillige i Guds Rige, som er uadskillig forbundet med Foraaret og Sæde-Tiden her, hvor det som hist skal modent indhøstes, under Naade-Solen spirer, voxer og blomstrer i Tro, Haab og Kiærlighed.« Væksten sker med »Barnet i Bethlehem,« — idet vi selv bliver som Børn og vort Liv lægges ind under Vækstens Lov. — Saadan kan man sammenfatte G.s nyvundne Syn paa Væksten, der, jo mere det faar Magt, udhuler det eksalterede Omvendelsessyn, der prægede hans tidligere Prædikeperiode (jfr. især Brevene til Stenersen), og som stadig spøger i hans aggressive Bodsprædikener. Først senere gør han direkte op med sig selv her (1832)¹⁷).

¹⁷) Om Sammenhængen mellem Væksttanken og Rejsen til »det dejlige Land« se Digtet »Jule-Træet« trykt 20.12.1823 (P. S. V S. 132 ff.).

»Med hele den synlige Skabning have vi det store, underlige Nyaar tilfældes, som oprandt, da Gud sagde bliv Lys . . .«. Faldet spærrede for Lyset, men »voxede vi, som Barnet født i Bethlehem, o da forsvandt jo aldrig den glade, den gyldne Vaar . . .«. 25. S. e. Trin. var det Udødelighedshaabet, der voksede Sædens Vækst. Men begge Prædikener kombinerer gennem Væksttanken Skabelse og Fuldendelse, Vaar og Høst — der er her sket en stærk Udvikling fra 1. S. e. Trin. (S. 29 ff.). Dengang var Kærlighedsmotivet en romantisk Fællesnævner for Øjeblikket og Evigheden, Skaberens og Skabningens Liv. Nu har det bibelske »Skema« trængt sig frem: Skabelse, Fald og Fuldendelse. Mennesket føres »tilbage« til Paradiset — og saa frem mod Fuldendelsen. Væksten betyder, at »vi maa blive smaa for at kunne voxee«. Og Fuldendelsens Indhold spejles i Guds Skaberværk. Grundtvig er nu klar til Digtets Indledning: »Jeg kiender et Land, Hvor Haaret ei graaner, og Tid har ei Tand, Hvor Solen ei brænder, og Bølgen ei slaar, Hvor Høsten omfavner den blomstrende Vaar, Hvor Aften og Morgen gaa altid i Dans Med Middagens Glans.« — Ogsaa Digtets Tema Tro, Haab og Kærlighed aanslaas i denne Prædiken.

Grundtvig ser sit Liv i videre Perspektiv end før. Perspektivet er paa denne Nytaarsdag kosmisk. Det er »hele den synlige Skabning« det gælder. Men Lutheraneren maa i Sandhedens Navn afprøve Digterens Syner. Han fører dem tilbage til 1810. Endnu er vi i »den aandelige Vinter-Nat« og ved, at den aandelige Død er Syndens Sold. »Her, mine Venner, under Sinai, der skal vi stille os . . . i Vinter-Natten, da ingen Soel og ingen Maane skinner, da Herrens Røst er sønderknusende Torden og Hans Lys fortærende Lynild . . . da ompændte Dødens Reeb mig, og Belials Bække forfærdede mig . . . Dødens Snare hildede mig . . . Saaledes skal vi beskue det faldne Menneske . . . med Loven over sig.« Først med Troen »oprandt øiensynlig Naadens Aar med det store Evangelium, at saa elskede Gud Verden . . .«.

I denne Vinter skriver Grundtvig sig igennem et af sit Livs Selvgør og naar til sidst i »Nyaars-Morgen« til et afklaret Tilbageblik over sit Livs Stadier. Dette Tilbageblik forberedes i Prædikenerne. Hans romantiske Ungdom fik Ordet i Trinitatistiden, og nu paa Nytaarsdag stiller han sig Ansigt til Ansigt med 1810 — med de samme bibelske Udtryk for Forfærdelsen, som ofte vender tilbage i Søndagsbogen. Hans første evangeliske Tilflugt er Johs. 3,16. Men Aaret 1823 har nu ført ham til den stærkt kosmiske Forstaaelse af Stedet, som Prædikenen munder ud i efter Konfrontationen med 1810: »... dette Troens Aar, dette overnaturlige Foraar midt i Ver-

dens Vinter, det skal vare til Verdens Ende, da skal selv vort Støv, vore Legemer ... med al den synlige Skabning gienløses, oprejses, opblomstre i Paradisets gienfødte Vaar.« — Grundtvig er paa Vej til den gamle, middelalderlige Salmes om »Verdens Igenfødelse« (S.bog for Kirke og Hjem Nr. 235).

En ejendommelig Ændring paa Søndag efter Nytaar af Stedet fra Johs. 1 om Ordet, der blev Kød og boede iblandt os, vidner om, at Grundtvig befinder sig i en gærende Overgangstid i sit Liv. Han har faaet Syn for Skaberens Gerning, men Synet er trods alt stærkt bestemt af hans romantisk-poetiske Syn, af romantisk »Aandighed«. Irenæus' Betonning af den første Adam har mere bidraget til at legitimere Grundtvigs egen første Adam — hans Ungdomstids Livstrang og Længsel — end til at give Ordet »Kød« den positive Betydning det har baade i Johs. 1 og hos Irenæus. Først i Søndagsbogen slaar Irenæus igennem paa dette Punkt.

Det er endnu trods alt en romantisk præget Kristendomsforstaaelse der bryder igennem den lutherske Bods-kristendom og giver Grundtvig den befriende Følelse af at have forstaaet sig selv og »Dagen« bedre end før. Suverænt lader han i denne Stemning Menigheden svare paa Johannesordet: ja, og »Ordet blev Aand [!] og boede inden i os [rettet i Ms. fra »blandt os«!], og vi saa hans Herlighed.« I Sammenhæng med denne Tankegang optræder fra nu af jævnligt Udtrykket »Christus i os«, der paa denne Maade faar en sjælelig-aandelig Karakter, der ikke forsvinder, før Skabelsessynet er blevet radikalt gennemført — i 1832. Derimod undergraves Grundtvigs Følelse (fra første Prædikantperiode) af at være aandeligt *besiddende* gennem Betonningen af Barnets Modtagen og Vækst. Fra »Sjælen« forløses Grundtvig imidlertid ikke før Afklaringen i 1832.

Under stærk Polemik mod den falske Verdensforsagelse (1. S. e. Hell.) belyser derpaa Bodsprædikanten fra *sin* Kant, hvad »Christus i os« betyder — en Sjælens Kamp: »Den Skilsmisse fra Verden, paa hvilken vi drive, er ei Noget man paa en Dag kan begynde og fuldende ... den Forvandling og Fornyelse efter Hans Billede, som skabde os, er den bestandige Renselse fra al Kiøds og Aands Besmitelse, som det koster ikke mindre Kamp at fuldende, end at begynde,« en Bestræbelse, der altid bliver højst ufuldkommen. Af et Slutningsvers skal citeres: »... Kæmp dig giennem Satans Pile Ind i Paradisets Hvile...«. Næste Søndag hedder det, at de verdslige Ting er »fristende og farlige for vore udødelige Sjæle,« og derfor finder vi »Budet om bestandig Bøn« for haardt. — Saadan brydes nyt og gammelt i denne Tid¹⁸⁾. Kingos Skygge hviler over ham.

¹⁸⁾ Ogsaa Skriften er stærkt vekslende.

3. S. efter Hell. sker det tidligere nævnte Gennembrud for Ordet »barnlig«. Men Prædikenen er ellers stærk polemisk mod falske Kristne: »Hvem der vil være Tyrk eller Hedning i Tanke og Tale, maa ikke kalde sig Christen, end sige opkaste sig til Lærer i Christenheden.« — Begynder Kampen mod H. M. Clausen her? — G. vil sætte Johs. 3,16 — Kristendommen »i kort Begreb« — som en Mur mod al Verdens falske Kristendom.

Men Prædikenen slutter med disse Ord: »Hjertelig, ydmyg og tillidsfuld maa al saliggjørende Tro være . . . *Barnlig* [m. lat. Bogstaver] er Alt med eet Ord, og saaledes blev der Enhed i Prædikenen, da den holdtes. — Under Barnets Tag gaaer Herren ind netop fordi Barnet føler sig uværdig til det himmelske Besøg.« — Denne Tilføjelse er altsaa sket efter Prædikenen og er enestaaende i sin Art i Grundtvigs Prædikenmanuskripter. Fundet af Ordet »barnlig«, idet en Hovedtanke hos Irenæus saaledes bryder igennem (og Prædikanten kan godt »finde« et Ord, han mange Gange før har brugt), har aabenbart været af stor Betydning for Grundtvig. Og Ordet bliver et Hovedord i det Digt, som nu er nær, hvis tredje Vers netop er helliget Barnet, og som i sit afgørende Vers rummer selve Ordet: »O, Kiærligheds Aand! Lad barnlig mig kysse din straalende Haand . . .«. Mellem de to næste Søndage er Digtet uden Tvivl blevet til. I den første af Prædikenerne, med Teksten Rom. 13, 8—10 om Kærligheden som »Lovens Fylde«, er Stemningen endnu splittet, i den næste er den forløst.

Digtets Tilblivelse.

Irenæus er Digtets Fødselshjælper, Grundtvigs Inspiration under Konfrontationen med Kingos Salme »Far, Verden, far vel,« den som Prædikanten benyttede sig saa stærkt af 16. S. e. Trin., men hvis Livsfor nægtelse langsomt er blevet undergravet i den følgende Tid. I sin Ungdom oplevede Grundtvig Livstrangen saa stærkt, at han siden følte, der maatte være mere at sige om Menneskelivet, end Lutherdommen havde haft at sige. Langsomt bragte Irenæus ham Lyset, og saa indgik Tanker fra ham og fra Romantikken den Forbindelse, som gav det poetiske Indslag i Prædikenen. Det paafølgende nye Kirkesyn betyder en Frigørelse fra Lutherdommen — han kan frit gaa frem ad sin nye Bane. Han ser, hvordan Sæden nedlagt i »Aandens Jord«, er blevet høj, uden at han vidste det: Udødeligheds-haabet er blevet levende, netop gennem *Mødet mellem hans grænseløse Lyst til Livet og Irenæus' Tale om Skaberværket*. Længselen er skabt af Gud. Skriften kan nu læses paa ny Maade, Livets Lys gen-

nemstraaler den. Den er en Lignelse af »ham der kommer.« Og den nye Oplysning er Helligaandens Gerning.

Stemningstilbageslaget i Julen medfører en ny Konfrontation med Sinai (1810) og en ny Fordybelse i Evangeliet (Johs. 3,16). Nytaaret, Evighedens Nytaar, er ikke nyt for Aanden, det er et overnaturligt Foraar »midt i Verdens Vinter«. Det stadfæstes for Barnet, som nu ser Drømmen blive til Virkelighed. Det forjættede Land er de levendes Land, det »lever dog i os«. Det er »Himmel og Jord, hvor Kærlighed bors«.

Denne sidste Klarhed bryder igennem som Følge af Teksten om Kærligheden 4. S. e. Hell. Nu kender han Landet. Aaret før (2. S. e. Hell. 19.1.1823) hed det: »... banker kun frit paa den Dør til Hemmeligheds Land«. Og Søndagen efter (Septuagesima 26.1.1823) dukker Motivet op igen: »... vores Vei til det hellige, til det forjættede Land falder ... igiennem en Ørk, hvor Hjertet fristes og hvor Troen prøves, ... hvor Kamp og Strid er hver Dags Løsen ...«. — Fastelavnssøndag (9.2.1823) taler han (i et Udkast) om »de Levendes Land«. Længselen mod dette Land er gammel hos ham, allerede i 1806 (»Rel. og Lithurgie«) anede han, at der »paa hin Side Havet maa være et Land, med skønnere Vexter og renere Luft«, vort oprindelige Hjem. I 1817 (S. V. III Nr. 68) skrev han i et Digtfragment: »Hvem kiender et Land og en Øe i det Fjerne En Holm i det brusende Hav ... Hvem kiender de Saliges Øe! — Saa klinger fra Hellas en vemodsfuld Tone. Alt over det vildene Hav —«. Nu kan han svare paa Spørgsmaalet: »Jeg kiender et Land ...«, den oprindelige Indledning til Digtet.

Hvad har spærret for Udsynet? Ordet Kærlighed har kæmpet sig frem imod Tanken om Kraften som det afgørende, en Modsætning, han var sig bevidst allerede i sin nordiske Ungdom. Krisen i 1810 gjorde mere Loven end Evangeliet levende for ham. Gang paa Gang maa han tilbage til »Sinai« for at finde frem igen. Det er den lutherske Bodskristendom han har tilegnet sig, og naar han taler om »Ubegribeligheden af det store Forsoningsværk« (2. S. i Fasten 23.2. 1823), er det nok ikke Underet han tænker paa, men vel netop den manglende Klarhed over Forholdet mellem hans Ungdoms »Lyst til Livet« og Lutherdommens Tale om Saligheden hisset. Der er ikke sket nogen virkelig »Forsoning«.

Kærlighedsmotivet bryder voldsomt igennem 1. S. e. Trin. (1.6. 1823), men bryder ind i en Tankeverden, hvor det føles fremmed, i hvert Fald i denne temmelig romantiske Udformning. Karakteristisk for den indre Splid er Domsprædikenen paa 3. S. e. Trin. (15.6.1823), hvor midt i det hele Kærlighedsmotivet pludselig optræder: ved

»Gløden fra Kiærligheds Alter« oplødes Støvhjertet til at føle og udsynge »den livsalige Sandhed, at Gud er Kiærlighed«, til at besynge »Himlens Kiærlighed til Jorden, til den faldne Jord, der havde selv sønderrevet Paradisets Blomster-Kiæde, som forbandt den svævende i Lys, med Himlen.« Skabelsestanken mødes her i poetisk Udformning med Kingos Kærlighedsforkyndelse. Om Jesus hedder det hos Kingo (Vers 14): »Hand Kierligheds Himmel-blus stedse frembær Ved Aanden staar Kiærlighed ævig i Glød . . .«. Men Forholdet mellem den evige Kærlighed og den jordiske er uklart.

8. S. e. Trin. (30.7.1823) spørger Grundtvig, hvad Guds Aand er, og svarer med Bibelen »Kiærligheds og Sandheds Aand« — og paa egne Vegne »eller evige, usynlige, levendegjørende Kraft.« Og hans egne Ord er de mest karakteristiske for hans Grundsyn. Heller ikke i de to Helligaandsprædikener (22. S. e. Trin. og 1. S. i Adv. 1823) er det Aanden som *Kærlighedens* Aand, der er fremtrædende.

Er det Ordet »barnlig«, der bryder Vej for dette Syn? I hvert Fald stilles Grundtvig nu 4. S. e. Hell. (1. Febr.) over for en Tekst om Kærligheden. Ekstraordinært faar Prædikenen — ligesom den paa 1. S. e. Trin. — en stærkt markeret Overskrift: »*Kiærlighed er Lovens Fylde*«. Her hedder det: »O, Kiærlighed! livsalige Guddoms-Ord, som ene udtrykker Alt hvad som var af Evighed, og som skal evig blive, og udtrykker dermed den evige Glæde Saligheden, som ogsaa vi, skøndt vi er kun Støv og Aske, skabdes til . . .«.

». . . Livsalige Ord, dig skal Verden aldrig saa daarlig og ugudeligt misbruge og forvende, at vi derover glemme din himmelske Herkomst, lukke Øiet for din Glands der omstraaler dig, forhindre vore Læber fra at gientage dig til Faderens Ære, som elskede os saa højt . . .« (Johs. 3,16).

Det er Teksten, der fremkalder dette Gennembrud. Ordene er derfor ikke en Efterklang af Digtet, men en Forløber for det. Ordet livsalig knyttes i Digtet til »Landet«: »Livsalige Land« — en Retelse fra »O! deilige Land«, der i Stedet er blevet Digtets første Linie. Ligesaa er den Glans, der for Prædikanten omstraaler Ordet Kærlighed, i Digtet blevet knyttet til det Land, hvor Aften og Morgen gaar i Dans »med Middagens Glands.« Idet Kærligheden udtrykker »alt, hvad som var af Evighed«, fremkalder den for Digteren det Land, han har higet efter fra sin Ungdom. I skjult Kamp med Kingo er Kærligheden for G. nu ved at forbinde Himmel og Jord. Kingo synger som nævnt om Jesus: ». . . Hand Kierligheds Himmel-blus stedse frembær, Ved Aanden staar Kierlighed ævig i Glød i Abrahams Skiød« (Vers 14). Men G. kan nu om lidt synge: »O, Kiærligheds Aand! Lad barnlig mig kysse din straalende Haand

Som rækker fra Himlen til Jorderigs Muld [fremhævet her] Og rører vort Øie med Fingre som Guld, Saa blaalig sig hæver bag buldrende Strand Det deilige Land.« Først skrev han her »det hellige Land«. Og i et af de følgende Vers hedder det »de levendes Land«. Kært Land faar mange Navne — i det Øjeblik det ikke længere er »Hemmeligheds Land«.

— Denne Prædiken paa 4. S. e. Hell. slaar imidlertid over i Polemik mod Verden, som af sig selv vil elske Gud og Næsten, ja som med »ædel Selvfølelse af sit Menneske-Værd« gennem Kærligheden gaar »udenom Jesus« til Faderen. »Vi forkaste Verdens Daare-Prædiken.« Men »vi veed hvem vi troede ... det levende Guddoms-Ord af Begyndelsen ... Livets Lys ... Sandheden selv.« Kærligheden kan ikke findes i et vantro Hjerte, men er »den levende Strøm, som Herren haver lovet skal udspringe af deres Liv, som troe paa Ham, i det de annamme den Hellig-Aand...«. (Tanken om Helligaanden har kristnet Ordet »Strøm«, som 1. S. e. Trin. udtrykte en romantisk Tanke, se S. 30). Det store Spørgsmaal bliver imidlertid: »Har vi Kiærlighed?« og Prædikenen slutter uforløst: »Ak alle maae vi vel finde at paa Kiærlighed ere vi fattige«. Men vi skal »ei bede forgiæves...«.

Muligvis er Forløsningen kommet sammen med Digtet efter denne Prædiken. D. 8. Februar, 5. S. e. Hell., virker Prædikenen (Overskrift: Kærlighed er Fuldkommenheds Baand!) som en mat Efterklang af hans Højsang til Kærligheden, og det skal ogsaa indrømmes ham, at han, i det han i denne Periode forstaar ved en Prædiken, vanskeligt vil kunne komme paa Højde med Digtet. Prædikenformen tynger ham stadig, og den udadvendte Polemik staar kun daarligt til Digtets Selvfordybelse og Selvopgør.

»Fuldkommenheds Baand, o, føler I det ikke, Venner!, hvad det dog er for et forunderligt, mageløst Sprog, de Guds Mennesker føre, som dreves af den Hellig-Aand, jævnt og barnligt, og dog, naar man betænker det saa høit og dybt, at det vidt overgaaer al menneskelig Viisdom...«. — Smlign.: »lad barnlig mig kysse...«.

Men saa sammenstilles disse Guds Mennesker med Verdens Mennesker: »Har vi nogensinde hørt Verdens Digtere synge, Verdens Vise tale om Kiærlighed, da veed vi, hvorledes de umage sig med at finde paa store, høitrvægende, velklingende Ord, umage sig forgiæves og kan aldrig sige os hvad Kiærlighed er, saa vi føle, de har Ret, saa vi bevægede føle, de klart udtrykke, hvad vi dunkelt føle, som det hemmelige Dyb i Hjertet, der opliver, behersker og glæder os. Kiærligheden er varm, og iiskold er de Visers Tale, som stræber at udtrykke den, dunkel er Kiærligheden, men dunkel som

et forborgent Lys, som Sol bag Sky, og naar de Vise skal beskrive den, da bliver deres Tale kun en Skye af Ord der endnu meer for-dunkler den, den sande Kiærlighed er reen og aandelig, men naar Verdens Digtere skal besyngte den, og vil dog meer end lege med dens Skin, vil skildre den med Liv og Varme, da stjæle de kun dens Farve til dermed at opsminke Skiøgen Verdens Kiærlighed, den urene kødelige Vellyst.« Kingostilen fanger ham ind, saasnt han polemiserer paa Prædikestolen. I Digtet, der udtrykker et Selvpøgør, har derimod ogsaa den udadvendte Polemik hans egen Form.

G. slaar sin nye Erkendelse fast: »... Ordet er sandt, det Ord at Kiærligheden er Christendommens saavel som alle sande Christnes Kiendemærke, det er sandt, at førend Christus kom, vidste ingen paa Jorden, hvad Kiærlighed, den sande, den evige Kiærlighed var, saalidt som Nogen før han, beherskedes af den.« I det gamle Testamente forkyndtes den kun som »en hellig Spaadom.« Først i Kristus (Johs. 3,16) aabenbaredes det, »hvad Kiærlighed er i sig selv, først da kom det for Dagen, at den er Livets Kilde, som under sit evige Kreds-Løb haver Begyndelsen og Enden i sig selv, den Kilde, som er ... sit eget Udspring, og hvoraf alt Liv al Kraft udrinder, hvortil det vender alt tilbage.« — Man mindes Dagbogsoptegnelsen fra 8. Sept. 1805 (U. S. I S. 77), fra hvilken der — over Prædikenen 1. S. e. Trin. — gaar en Linie til denne Søndag: »Kærligheden, dette Høieste, Vi i vor indskrænkede Tilværelse kunne fatte, ey engang hel, denne er, den maae være kun en Funke af den evige Ild, der uden Vexel luer paa hin Side, hvad Vi kalde Død.« I Digtet sammenfattes i eet Vers baade Prædikantens og Romantikerens Ord: »O, Kiærlighed selv! Du rolige Kilde for Kræfternes Elv, Han kalder dig Fader, som løser vort Baand, Al Livs-Kraft i Sjælen er Gnist af din Aand...«.

D. 6. Maj 1806 løftede G. sig i romantisk Rus »ved egen Kraft mod det vinkende Høje« og saa i et Syn ind i Enheden bag Livets Modsætninger, det Syn, han siden kæmpede for at genvinde. Om denne »himmelske Tanke« hedder det: »Renses skal det Endelige fra alt det Beskrænkede, eller falde sammen skal det med sit rene Urbillede. Anskuelsen skal ej længer være Erkendelsens Fjende, men den ahnede, aldrig anskuede og aldrig erkendte Harmoni skal forene Dem [Anskuelsen og Erkendelsen] og Mig med dem i den evige Fryds sig selv udfyldende Navnløse —«.

Forklædt i kristen Dragt forekom »Kraften« som et Hovedord saa sent som i Prædikenerne fra 1823. Men idet det erstattedes af Kærligheden, mødtes Himmel og Jord paa ny Maade og først nu har G. forstaaet, hvem det var der mødte ham i Vinteren 1810. I

Prædikenen søger han paa Baggrund af den nye Erkendelse at udtrykke et nyt Enhedssyn: Jesus Christus aabenbarede »den store Hemmelighed, at Gud er Kiærlighed, at Han som den evige Fader, den eneste Gode, er Kiærligheden i egen Person, er Kiærligheden Selv, som i sig forener alt Liv og alle det sande Livs Egenskaber, hvor uforenelige de end kunne synes«¹⁹⁾. Kiærligheden er »Kræfternes« Kilde. Naar G. her hefter sig ved »Egenskabernes« tilsyneladende Uforenelighed, drives han maaske udover denne Uforenelighed af en romantisk bestemt Trang til Enhed. I Virkeligheden bærer Enhedstanken ham frem til 1832. Først da gør han endeligt op med Romantikken — og med sit »Syn« af 6. Maj 1806.

Irenæus har hjulpet Grundtvig til et Opgør med Kingo og som vi har set det til et nyt Møde med sin egen Ungdom, ja som Digtet viser det, ogsaa med sin Barndom. Nu afklares Længselen og Livstrangen. Nu spejler Himlen sig i det jordiske. Nu lukker Ordet sig op som Billedet af det himmelske, — Billedsynets Indhold udformes tydeligere end før, idet Gud afslører sig som Kiærligheden, som var fra Begyndelsen og er altings Maal. Til det poetiske Udtryk for den i Digtet svarer Prædikenens Ord: den er »det hemmelighedsfulde Dyb i Hjertet, der opliver, behersker og glæder os«, den er dunkel, »men dog som et forborgent Lys, som Sol bag Sky«, den er »reen og aandelig«, den er »Livets Kilde«.

Paa Grund af det romantiske Billedsyns Gennembrud kan G. nu læse Bibelen paa ny Maade. Verdens Visdom, fortsætter Prædikenen, siger om den apostolske Benævnelse af Kiærligheden som Fuldkommenhedens Baand, at den »kun« er et Billede. Men G. ved, »at naar Ordet skal gives os meer end et Billede, en Lignelse af de aandelige Ting, som vort Øie aldrig saae, da giver det os slet intet, da er det dødt og magtesløst.« Men Ordet er altsaa et Billede, en Lignelse. Og vi dvæler netop ved Bibelordets »store Lignelse«, »stirre stadig paa den, og jo længere vi dvæle, jo fastere vi stirre, des mere klarer den sig for vort Øie, des klarere bliver det for os, at i det ringe Svøb smiler Kiærligheds Engel, i det ringeagtede Billede aabenbarer Gud os sin evige Herlighed.« (»Hvad svagt vi kun skimte, mens Øiet er blaat, Det lever dog i os, det føle vi godt . . .«. Er der en Udvikling fra Digtets svage Skimten til Prædikenens afklarede eller sig afklarende Formulering af Billedsynet?).

For 3. Gang i disse Prædikener vender G. tilbage til 1810, og nu med ny Forstaelse af Guds Forhold til Mennesket, af hans Selv-

¹⁹⁾ De Egenskaber ved »det sande Liv«, han tænker paa, er »Almagt og Fromhed, Alvidenhed og Miskundhed, Høihed og Ydmyghed, Strængthed og Mildhed, Hellighed og Medynk, Retfærdighed og Naade«.

aabenbaring. Han ser sit Møde med Gud i Lyset af 1. Kg. 19., hvor Profeten Elias møder Gud, ikke i Vejret, ikke i Jordskælvet, ikke i Ilden, men i »den stille sagte Lyd«: saadan »gaaer det os i Aanden, ... naar vi læse om den Almægtige, Hellige, Retfærdige Gud, som rører ved Bjergene, saa de ryge, saa de hensmelte som Vox ... i den Almægtiges Kæmpe-Værk, i den Helliges Nidkiærhed, i den Retfærdiges Grumhed, finde vi kun forbavsende, frygtelige Virkninger af Gud, ikke ham selv, som dannede os, og hos hvem Livets Kilde er, men i den stille, sagte Lyd, som følger efter, der finder vi ham, naar det hvisker til vort Hjerte: Gud er Kiærlighed, thi Kiærlighed er Fuldkommenheds Baand, da finde vi vor Gud, og føle Hans Nærværelse i den Kiærligheds-Draabe, som opliver, bevæger og glæder vort Hjerte, da svøbe vi vort Ansigt i vor Kappe, med Blussel over al vor Tvivl, over hvert Knur, med Blussel over, at dette livsalige bølgende Baand ei er stærkere i os, ei knytter os anderledes fast og inderlig til vort Livs Gud, og til Alt, hvad der er født af Ham. Saa nedkaster hans Kiærlighed os i Støvet, men opreiser os igien, med det store Evangelium, at saa ubegribelig ringe vor Kiærlighed til Gud haver været, saa ubegribelig stor var Hans Kiærlighed til os, ... at han gav Slip paa sin Eenbaarne ... for i Ham at levendegjøre os ... levendegjøre den Nedsjunkne Aand og det sønderknuste Hjerte.«

Imellem forrige Søndags Prædikenslutning »vi er alle fattige paa Kiærlighed«, og denne Prædiken staar vel Gennembruddet: »O himmelske Navn! Som aabner for vores din hellige Favns, Saa Aanden, usmittet, kan røre ved Støv, Og levendegjøre det visnede Løv, O lad mig nedknæle saa dybt i mit Leer, At Gud mig kun seer!«

Fortsættelsen af Prædikencitatet siger direkte, at der her er Tale om noget nyt i hans Liv. Til Trods for hans stadige Benyttelse af Johs. 3,16, er det som om han aldrig har forstaaet Ordet før, forstaaet Kærligheden som Livets Kilde: »Da falder der som Skæl fra vore Øine, og vi maae saare undres paa, at [vi] har nogensinde været blinde for noget saa Indlysende, som den soleklare Sandhed, at Alt hvad der er uden Kiærlighed, er intet værd ... undres over, at den kan være noget Menneske forborgen, da den prædikes for vore Øren af daglig Erfaring, da vi see den stadfæstet hvorhen vi saa vende vort Øie i Verden og da vi endelig finde den uigendrivelig beviist i vort eget Hjerte.« Kærligheden er det eneste Baand, der uadskilleligt forbinder os med alt, hvad vi kan nævne, — han nævner Ægteskabets og Blodets »naturlige Baand«. Dette bringer Tanken hen paa Forfaldet i Tiden, og Prædikenen løber ud i Advarsler mod at elske Verden saa meget og Gud saa lidt, saa »det Troens Baand,

som knytter os endnu til Gud, daglig bliver svagere, og brister omsider, medens Kiærligheds-Baandet, som knytter os til Verden bliver daglig stærkere, og drager os til den Afgrund, hvori Verden skal forsvinde, saa vi forgaae med den.«

Det har altsaa været mit Indtryk, at denne Prædiken er skrevet efter Digtet og uddyber dets Motiver. Spændingen op imod Digtet har fundet Udtryk paa mange Maader fra det første digteriske Syn ind i Kærlighedens Væsen paa 1. S. e. Trin. gennem hele den følgende Tid, og paa den anden Side har de sidste Prædikener før »Dagningen« og Nytaarsprædikenen rustet ham med ny Erkendelse, saa Forudsætningerne for Digtet er til Stede efter Mødet med Kærlighedsmotivet 4. S. e. Hell., selvom denne Prædiken ikke rummer nogen Forløsning i Modsætning til den sidst refererede. Det er usandsynligt, at Grundtvig blot har givet Forløsningen i denne Digtets Form — altsaa efter Prædikenen. Forholdet mellem hans Poesi og hans »diskursive« Tænkning er ikke det, at der intet Forhold er (Toldberg!), men det at hans Tænkning fører ham til Poesiens Tærskel. Paa den anden Side er Forholdet altsaa heller ikke det, at Poesien *gengiver* hans Tænkning. Derfor denne Placering af Digtet, mellem 1. og 8. Februar 1824.

En Enkelthed støtter Antagelsen. Prædikenen paa 8. Febr. slutter med et Par Stikord: »Troens Baand: Daaben. Kiærlighedens Baand: Nadveren forbinde os med Frelseren, Amen i J. N. Amen«. I Digtet nævnes kun Daaben — og i Forbindelse med Haabet! Prædikenen bringer altsaa kristelig Orden i Digterens suveræne Behandling af Sakramentmotivet og tilføjer Nadveren, der ikke nævnes i Digtet. Det næstsidste Vers er næppe tænkt i Forbindelse med Nadveren. Her er Tale om Menneskets Tilbedelse af Gud, om Mennesket som et Tempel, opbygget (opr. rensat af Sønnen og ombyggt) af Aanden »i Midlerens Navn, med rygende Alter i Menneske-Favn«. Alteret er ikke Nadverens Sted, men en Rettelse for »rygende Tande« : Bønnen til Gud. Faderen, som er Kærligheden selv, skaber sig selv en Bolig af »Gnisten i Løn«, antænder selv Lyset, Kærlighedsgnisten (se Rettelserne). — I Prædikenen paa 6. S. e. Paaske 1823 spores Oprindelsen til dette Billede. Grundtvig sammenligner her den hellige Ild, som Jeremias skjulte i en Vandhule, og som blev fundet efter Jødernes babyloniske Udlændighed, med »den himmelske Ild som fra den første Pinsedag efter Herrens Himmelfart haver brændt paa Alteret i Christi Kirke, i de Christnes Hjerte som er indviet til den Hellig-Aands Tempel.« »Om den er det Sandhed, at den har, som i en babylonisk Udlændigheds Tid,

ligget skjult i en Hule, fyldt med Vand, men er end ufortæret, blusser igien, naar Alteret opbygges i Herrens Navn, i en hellig Flamme mod Himlen.« — Verset har altsaa Pinsen til Baggrund, ikke Nadveren.

Digtet.

En Gennemgang af Prædikenerne op til Februar 1824 er en Hjælp til Forstaaelsen af det Digt, som Grundtvig ganske vist aldrig offentligt vedkendte sig i den originale Form, men som i digterisk Form viderefører det Livssyn, der bærer Prædikenerne før og efter »Dagningen«, dette af ham selv proklamerede Nybrud i hans Tankeverden. Paa en Maade er det Synd for Digtet at bringe det i saa intim Forbindelse med disse Prædikener, hvor Grundtvig er saa bundet af en ham fremmed Form. I Digtet er han helt sig selv og koncentrerer sig helt om det Selvopgør, som Prædikenerne — tidt i camoufleret udadvendt Form — har afspejlet. Ja, det er hans eget Livssyn, der i hans Prædiken har været til Revision, — mer end han selv ved af det. Hvad han i 1824 (se S. 12) siger om sin Inspirator Irenæus tyder ikke paa, at han kender sin egen Udvikling i Løbet af 1823. Af denne Grund skal man ogsaa være varsom med at fremhæve alt for bevidst Polemik mod Kingo i »De levendes Land.« Han har uden Tvivl kæmpet med Livsfornægtelsen i »Far, Verden, farvel« og har forsøgt at udtrykke noget nyt paa det samme Versemaal. Men han føler sikkert ikke Modsætningen større, end han føler forskellen mellem sin nye og sin gamle Lutherdom. Han er slet ikke klar endnu til at tage Kampen op med Kingo. Det bliver han først i 1832 (»Tag det sorte Kors fra Graven«, se Stevns »Fra Grundtvigs Salmeværksted« S. 100).

Ligeledes er Polemikken mod Idealismen mindre udadvendt end Toldberg mener (S. 286 i Polemik mod J. Borup). Han har selv drømt Ynglingens Drøm om »Evigheds-Øen i Tidernes Strøm«. Med de græsk-paavirkede Romantikere har ogsaa han fantaseret om »Halvgude-Livet i Dødninge-Sal«. Et Øjeblik har han troet paa denne Drøm (6. Maj 1806), og i Nordens Mytologi 1808 var han paa Nippet til at kappe Forbindelsen til Virkeligheden. Men »naar Skyggen er ligest, da hulke de smaa, som stirre derpaa«. Jfr. Ny-aars-Morgen Vers 34: »I Nordlyset skued Jeg Solens Herold, som sol-ligest lued, Skønt Glansen var kold«, — sammenlignet med Vers 44: »Ved Midvinters Tide Du selv fik at vide, Hvad glimrende Skygger formaa.«

Oprindelig var 6. Vers bygget op som en personlig Bekendelse: »vort Øie« gækkedes af Billedkunsten, saa »vi« kaldte dette for-

gængelige Udtryk for Evigheden det varigste. Men 1. Person har Grundtvig saa udvasket med Ordene »de Arme« og »de«. Her er jo et Punkt, hvor han netop aldrig har ladet sig friste²⁰). Men netop denne Rettelse understreger, at Digtet iøvrigt er et Selvopgør.

Vi har i Prædikenerne fulgt hans Kamp for at faa Indhold i Tanken om det forjættede, dejlige Land. Han har ikke kunnet blive staaende ved Lutherdommens Tale om den salige Død efter Pilgrimsvandringen eller ved Kingos om Abrahams Skød. Er Foraaret ikke allerede brudt frem i denne Verdens Vinter? Spejler det jordske ikke det himmelske?

Grundtvigs Opdagelse af Skaberværkets Betydning for den kristne Tanke om Frelse, at det er det skabte Liv, der fuldendes, den første Adam, der genfødes, at vi altsaa genfødes til det, vi engang var — disse Irenæustanker ligger bag Digtets tre første Vers, idet Menneskets Længsel jo netop er paradisbestemt paa Grund af Skabelsen. Kun den, der gaar »tilbage« (S. 47), naar frem. Grundtvig »kiender et Land« og skildrer det i Billeder, som har deres Rod i Prædikenen om Kærligheden 1. S. e. Trin. Men Nytaarsprædikenen 1824 om Aarstiderne har bragt »Tiden« ind i Grundtvigs oprindelig stillestaaende Tanke om Hjertevaaren som ikke ved af nogen Vinter (S. 50 f.). Med Tanken om Skabelse og Fuldendelse er der kommet Spænding mellem Vaar og Høst, — en Spænding der overvindes gennem Tanken om det dejlige Land, hvor der er »Tid« — men hvor »Tid har ei Tand«. Livslængslen — der er Skaberens eget Værk — vil her intet savne. Længselen bundet i Barnets Drøm om det forjættede Land, den som Skjalden senere forgæves søger at genskabe.

Men Drømmen forvandler sig til det dejlige Land, idet alle de flygtige og skuffende Drømme bortjages. Kærligheden alene rører Barnets Øje, saa Landet hæver sig blaaligt »bag buldrende Strand.« Grænsen, Dødens Grænse, Grænsen mellem Himlen og Jorderigs Muld, er Baggrunden for Mødet mellem Aand og Støv. Her føles en Afstand fra Prædikenen 1. S. e. Trin., hvor Enhedstanken var den centrale. Da vilde Grundtvig gennem Kærligheden forbinde sig med Gud i Midleren (omend ved Helligaandens Bistand og med et luthersk »rettere« i Baghaanden, se S. 32). Nu gaar Bevægelsen fra Himmel til Jord, Troen slaar selv Bro over Svælget, den sætter sig selv lavt, Haabet trøster i Udlændigheden (Pilgrimstanken er ikke ophævet), og Kærligheden er alle Kræfters Kilde. »Dit Rige ... komme til os!«

²⁰) Se bl. a. Digtet til Ingemann 1818 (P. Skr. V S. 21 f.).

alene, der er genfødt, men Mennesket og alle dets Tanker maa fødes igen fra Død til Liv i Daaben. Maaske har Grundtvig følt, at ogsaa hans egne Tanker fra 1824 trængte til at døbes. I hvert Fald rejser han i det nye Vers Dødningen, der knælede i Digtets centrale Vers — denne Knælen konverteres aabenbart til en Neddykken i Daabens Vand, og taler saa til ham paa *Daabens* Baggrund om Tro, Haab og Kærlighed. Men ligesom de to sidste Vers føles ogsaa dette Daabsvers som fremmed i Sammenhængen fra 1824. Det næstsidste Vers søger muligvis at bøde paa Ubestemtheden i det oprindelige Slutningsvers ved at koncentrere Tanken om Kristus som Drotten, vort Hoved, vort alt, i hvem Dværge bliver til Kæmper. I Stedet for Enhedstanken (Himmel og Jord, hvor Kærlighed bor) sættes Kontrasten: Kæmper og Dværge, Guddommen og Hytter af Jord. Kontrasten præger ogsaa det sidste Vers, hvor Døden modstilles de levendes Lyst.

Men først i Salmen fra 1853, hvor Nadvertanken behersker de to sidste Vers, har Grundtvig fuldt besejret Fremadvendtheden i Kingos Salme. I 1824 følte Grundtvig det saadan, at det var Kærlighedens Eksistens paa *Jorden*, der skulde modstilles Kingos Tale om Kærlighedens Himmelblus i Saligheden, og som betingede Kærlighedsmødet mellem Himmel og Jord. Nu er derimod Kærlighedens Rige kommet til os i Nadverens Livdrik som vort evige Liv. Ethvert Spor af romantisk-platonisk Erostankegang er udrenset. Ved Højalterets Ild klares Jordklimpen, »saa glade vi føle os skabes i Bryst de levendes Lyst.« I Modsætning til i 1832 er denne nu nærværende. Salmen er nu blevet et klart Modstykke til Kingos. Men den har samtidig fjernet sig fra Synet i 1824.

Andre Tolkninger.

Nogle Ord til Slut om andre Tolkninger af Digtet. Vilh. Andersen siger i sin Litteraturhistorie (III S. 173), at Grundtvig »der ikke kunde omdigte Kingo, har ... digtet Lutherdommen om: fra det syttende Aarhundredes Angst til det nittendes Glæde. Han kunde det, fordi han ogsaa som kristelig Salmedigter er et Barn af den store Livsfornyelse fra Aarhundredets Begyndelse«. »De levendes Land« er »et fuldkomment Modstykke« til »Far, Verden, far vel« og »betegner tydeligt Grundtvigs Stilling i den danske Kirke.« Ja, 1824 skal danne »Højde- og Vendepunktet i Fremstillingen af hans Gerning.«

Digtets Inspiration er Mødet med Kærligheden, den rene, levendegørende Kærlighed. I godt et halvt Aar har Grundtvig stilet mod dette Digt efter det af Irenæus formidlede Møde med Kærlighedens Apostel. Tro og Haab har Paulus og Luther undervist ham om. Irenæus-Johannes har aabnet hans Øje for Kærligheden og for Mennesket skabt i Guds, i Kærlighedens Billede. Og først herigennem bliver »Landet« levende. Faderen og Templet af Muld mødes — i *Mennesket* opbygger Aanden en Bolig for Faderen og Sønnen. Her er det, som Grundtvig vil udtrykke over for Kingo og sin egen Lutherdom. Det Land vi kun kan skimte svagt — »blaaligt« — »det lever dog i os, det føle vi godt«. Det lever — i Kærligheden; oprindeligt sluttede Digtet: »Vi elske, vi leve, vi kiende forsand De levendes Land«. Muligvis var der for Grundtvig kommet for meget »vi« i denne Linie. Balancen i Kærlighedsmødet mellem Himmel og Jord blev forskubbet. I hvert Fald er Ligevægten opnaaet i Erstatningslinien: »Mit Land, siger Livet, er Himmel og Jord, hvor Kiærlighed boer!« Uden Tvivl ligger der, som før nævnt, dog et skjult Eftertryk paa »og Jord —« med Tanken paa Kingo. Men naar Grundtvig her skal udtrykke sin Modsætning til Lutherdommen, er han endnu bundet af Romantikken. Til Trods for Afstanden mellem Digtet og Prædikenen paa 1. S. e. Trin. knyttes Forbindelsen til Prædikenen alligevel gennem denne sidste Linie (og dens Forlæg). Og naar han i Prædikenen efter Digtet (8.2.) siger, at Kærligheden er Kristendommens saavel som alle sande Kristnes Kendemærke (S. 57), underbygges Paastanden ikke alene ad bibelsk, men ogsaa ad romantisk Vej (S. 57 f.). »Al Livs-Kraft i Sjælen er Gnist af din Aand —« det er ligeledes en romantisk Udformning af Skabelsestanken.

Man kunde nu tænke sig, at Grundtvig, da han i 1832 overlader Digtet til Hagen, som udgiver en Samling Digte til Skolebrug, vilde ændre det stærkt — ud fra Forskellen paa Grundsynet i 1824 og i 1832. Men det er ikke Tilfældet. Grundtvig var i litterær Henseende large over for sine egne tidligere Udviklingsstadier. Han ændrer kun nogle faa Linier, men tilføjer 3 Vers.

De mest talende Ændringer er Udskydelsen af Længselsmotivet i 2. Vers, altsaa den meget vigtige Faktor i Digtets Tilblivelses-historie, og desuden Udraderingen af det romantiske Udtryk »Gnist« (Funke), der erstattes med »Vift af din Aand«; Livskraften er *Ska-berens Værk*, ikke et Udspring af den himmelske Ild, af Kærligheden som Universets Inderste. Enhedstanken er dermed brudt.

I det nye 9. Vers er dette Brud ogsaa understreget: Dødningen *genfødes* til at bo i de levendes Land. Det er ikke længere Haabet

Nej, en Undersøgelse af Grundtvigs Udvikling i Aarene 1824—32 vil vise, at Aaret 1824 kun betegner en »Nyaarsmorgen«. »Dagen« indtræder først 8 Aar efter. »De levendes Land« er et Modstykke til Kingos Salme, men ikke et »fuldkomment«. Skabelsestroen er endnu ikke brudt afgørende igennem, men tolkes i Lyset af det romantiske Enhedssyn.

Dette er vakt til Live gennem Mødet med Irenæus! Og det karakteriseres bedre gennem Ord som Livstrang og Længsel, der finder sig selv som udstømmet af en evig Kærlighedens Kilde bag og i alt — end af Ordet »Glæde.« Ganske rigtigt bliver dette Ord senere et Grundord i Grundtvigs Livssyn (»saa glade vi føle...«), men det er det endnu ikke i »De levendes Land«. Det eneste Sted, hvor Ordet forekommer, er i 4.sidste Vers: »Lad saa mig dig takke, at Glæde jeg seer, naar Haab er ei meer.« Dette svarer endnu til Kingo: »... Lysten er ævig og sød i Abrahams Skiød.« Glæden er *forude*. Endnu taler Digtet ikke om »de levendes Lyst.«

Vilh. Andersen gaar ud fra Digtets nære Sammenhæng med »Nyaars-Morgen«, hvis Fortale underskrives 12. Aug. 1824: det »er vel undfanget efter eller under Arbejdet paa det profetiske Kvad som Klarheden efter Gæringen, Stjernen mellem Skyerne.« Dette er jo ogsaa den almindelige Antagelse. Sv. Grundtvig aftrykker det efter N. M., og Hans Brix (»Danmarks Digtene« S. 199) mener, at det er skrevet under Paavirkning af Atterboms »Lycksalighetens Ø«, hvis 1. Del iflg. Brix udkom i Sommeren 1824. Johan Borup tager Tanken op (»N. F. S. G. S. 60 ff.), men heller ikke han anfører overbevisende Argumenter. Bl. a. nævner han som en Parallel til Slutningen af Digtets 1. Vers Atterboms Ord: »... hvar gårdag hvisker till hvar morgondag: — Broder du blir ännu mere säll än jag.« Men naar hos Grundtvig »Aften og Morgen gaa altid i Dans med Middagens Glans«, saa minder han mere om sig selv: »... hine Timer, da Aften og Morgen synes at kysses med glødende Læber.« (Verdenskrøniken 1817 S. 622). Omtrent de samme Ord bruges i Prædikenen 4. S. e. Trin. 1823. Som Bevis for at N.M. maa være ældst, nævner Borup desuden, at Udtrykket »de levendes Land« her forekommer flere Gange, og at »de saliges Ø« (N.M.) er »det nye Kvad i Knop.« Ellers »var Grundtvig kommet for Skade at eftergøre sig selv, hvad ikke vilde ligne ham.« (S. 59). Jo, det ligner netop Grundtvig at gaa fra den knappe Udformning af et Motiv til dets Optagelse i en bredere Ramme. — Ved at anføre Digtfragmentet fra 1817 »Hvem kiender et Land« (her S. 54) med Udtrykket

»de saliges Ø« imødegaar iøvrigt Borup selv ufrivilligt Tanken om Afhængigheden af Atterbom²¹). Der kunde derimod — i denne »Kingotid« — være Tale om, at Digtets »Evigheds-Ø« har Tilknytning til Kingos »Sorrige og Glæde...« Vers 6: »Sorrige skal døe, Lystigheds Frøe Blomstris paa Himle-Lyksaligheds Øe!«

Borup har iøvrigt givet en meget smukt skrevet Tolkning af Digtet. Der kan dog rettes alvorlige Indvendinger mod Grundbetragtningen. I Anledning af Digtets centrale Vers — om Kærlighedens Haand, der rører vort Øje — siger han: »... har han først fundet den stærke Magt [i sig selv], saa slutter han siden fra denne Magt, som han kender, til Gud, som han ikke kender, og som han umulig kunde kende, hvis han ikke i Forvejen kender Kærligheden.« Selvom Borup her hos den senere Grundtvig kunde hente en vis Støtte for Tankegangen, er denne Tolkning helt forfejlet, naar det gælder Grundtvigs Vej frem til »O deilige Land«. Digtets Forstaaelse af Kærligheden er udsprunget af intim Beskæftigelse med Johs. 3,16, som i det hele taget af Stirren paa Bibelordets Billeder, specielt Teksten om Kærligheden som Lovens Fylde. Det er det »livsalige Ord«, der paa Grund af et langt forudgaaende Opgør nu faar en ny Plads i hans Tankeverden. Hvad han har fundet i sig selv, var kun »Brudstykker« af Kærlighed. Men bagefter genfinder han Kærligheden som det inderste i alle »de naturlige Baand« (5. S. e. Hell.). — Misforstaaelsen hænger sammen med, at Borup opfatter Digtets Spørgsmaal saadan: hvad er først og hvad er sidst, Menneskeaanden selv, eller dens Evner og Kræfter? Og Udtrykket om Kærligheden, Kræfternes »rolige Kilde«, løser saa Spørgsmaalet ud fra »Livets naturlige Orden.« Heroverfor viser Prædikenen paa 5. S. e. Hell. (med den nye Tolkning af Oplevelsen i 1810) foruden Digtet selv, at det er den himmelske Kærligheds Aand, der usmittet af Menneskets Ler rører ved Støvet, og at det ikke er Menneskeaanden²²), men Kærligheden »selv«, Faderen, som er Kræfternes rolige Kilde.

Men det skal indrømmes Borup, at et enkelt Ord er i Stand til at forvirre — Ordet »Livet« (»mit Land, siger Livet, er Himmel og Jord, Hvor Kiærlighed boer«). Borup forstaar denne »Højsang til Livet« saadan: Livet er bag ved alt, ogsaa bag Troen, ogsaa bag Kærligheden — Livet, nemlig det at være til.

²¹) Steen Johansens Forslag om Digtets evt. Affattelse i 1825 (Bibl. I 502 A) paa Grund af Atterboms Besøg hos Ingemann i dette Aar med en derpaa flg. Omtale af »Lyksalighetens ö« i et Brev fra I. maa ogsaa falde.

²²) Ordet Menneskeaanden har en helt anden Betydning hos Grundtvig og spiller senere i hans Udvikling en vigtig Rolle.

Naar Salmen i 1853 erstatter Digtets Ord med »Herren«, kunde det være et Tegn paa, at »Livet« allerede i 1824 betyder Frelseren (der jo er »Vejen, Sandheden og Livet«), men det kan ogsaa være en Rettelse af et for ubestemt Ord, at gengive f. E. ved »den Virkelighed, som Kingo ikke taler om, men som jeg søger og nu har fundet i Mødet mellem Guds og Menneskers Kærlighed, og hvorigenem Landet er blevet levende, er blevet det dejlige Land.« Kærligheden er stadig dunkel og dog som et forborgent Lys, som Sol bag Sky, er det hemmelighedsfulde Dyb i Hjertet, men ren og aandelig (S. 56 f.). Grundtvig kan altsaa stadig tale om dens Væsen og Natur (jfr. 1. e. Trin.). Svarende hertil er Udtrykket »Livet« dunkelt tænkt. Det betegner et Gennembrud i 1823—24, men den Spænding, der er i det, udløses først senere — i 1832. I hvert Fald er »Livet« i 1824 ikke det »at være til«.

Endelig finder Toldberg det (S. 114) »berettiget at anse *Livets Evangelium* for centraltemaet i Grundtvigs forfatterskab og *De levendes Land* som dets krystallisation«, dog tydeligst i 1832-Redaktionen. Nu er det gaadefuldt, hvad Toldberg forstaar ved Ordet Liv: »For Grundtvig er livet en realitet, der symboliserer tilværelsens maal og mening.« (S. 111). Netop hvad dette Ord angaar, hævner det sig i Enkelttolkningen, at Toldberg læser Forfatterskabet som een Bog fra 1815²³⁾ fremefter, til Trods for at »Livsevangeliet« jo er Resultatet af et etapevis tilkæmpet Standpunkt (S. 115). Naar Livet netop er et Hovedord hos Grundtvig, og der foregaar en Udvikling i hans Tankegang, vil netop det Ord vise, hvordan han skifter »Livssyn«. Dette Opgør tilsløres, naar Toldberg f. E. blot i Anledning af Omarbejdelse af »De levendes Land« taler om »Berigelse af Livssymbolet« — uden Hensyn til Grundtvigs Opgør med sig selv. Ud fra dette faar Grundtvig i Aaret 1832 noget andet at sige om Livet, end at det »er en foreløbighed, som spejler, hvad vi har i vente« (S. 115). Ja, ikke engang i 1824 gælder disse Ord. Netop da havde Irenæus hjulpet ham til et første Opgør med Lutherdommen — og netop med dens Pilgrimstankegang, som den bl. a. har mødt Grundtvig gennem »Far, Verden, far vel«. Om Grundtvig saa har forstaaet Kingo rigtigt, er en anden Sag.

²³⁾ Hvis Grundtvigs Billedsyn bryder igennem med »Et Blad af Jyllands Rimekrønike«, som Toldberg mener, er Vendepunktet 1814, ikke 1815. (Hejmdal S. V).

Litteratur.

- U. S.: Udvalgte Skrifter ved H. Begtrup I—X.
 P. Skr.: Poetiske Skrifter ved Sv. Grundtvig.
 S. V.: Sang-Værk 2. Udg.
 B. Pr.: Bibelske Prædikener, 1816, 2. Udgave. 1885.
 Th. M.: Theologisk Maanedsskrift.
 Br.: Breve fra og til N. F. S. Grundtvig I-II Udg. af Georg Christensen og Stener Grundtvig.
 Grundtvig og Ingemann. Brevveksling udg. af Svend Grundtvig.
 Begtrup 1825: H. Begtrup: Grundtvigs kirkelige Syn 1825.
 Koch: N. F. S. Grundtvig.
 Toldberg: Grundtvigs symbolverden.
 Høirup: Grundtvigs Syn paa Tro og Erkendelse.
 Johan Borup: N. F. S. Grundtvig.
 Magnus Stevns: Fra Grundtvigs Salmeværksted.
 H. Helweg: N. F. S. Grundtvigs Sindssygdom.
 Vilh. Andersen: Ill. Litteraturhistorie III.
 H. Brix: Danske Digtere. 2. Udg.
 Gustaf Wingren: Människan och inkarnationen.
 Steen Johansen: Bibliografi over N. F. S. Grundtvigs Skrifter I.

Haandskrifter.

fasc. 14—16, 72, 98—99.